

Georges Perrot

KURDÊN HAYMANAYÊ

KURDÊN HAYMANAYÊ

Georges Perrot

KURDÊN HAYMANAYÊ

Amadekar û wergêr

Dr. Fawaz Husên

© Apec Förlag AB

Box: 3318,

SE-163 03 Spånga/Sweden

Tel: 08-761 81 18

Fax: 08-761 24 90

Tryck: Apec Tryck AB, Stockholm 2000

ISBN: 91-89014-64-2

Navê gotarê bi fransî: *Les Kurdes de L'Haïmaneh*. Ji *La Revue des Deux Mondes* (Kovara Herdu Cîhanan), sala 1865. Rûpelên 607-631.

Ravekirin têbîniyên *Kurdên Haymanayê* ji *La Grande Encyclopédie* (Ensîklopediya Mezin). - Paris, Lamirault, 1885-1902. 31 cild.

Spasî bo Hesenê Metê û Mehîmûd Lewendî. Wan destnivîsa vê kitêbê xwendin. Spasî bo Rohat Alakom. Wî jî ew xwend û beşekî belgeyên arşîva xwe pêşkêşî wê kir.

Naverok

Pêşgotin	9
Kurdên Haymanayê	19
Geroges Perrot (1832-1914)	66
Vegotina têbîniyên Kurdên Haymanayê.....	71
Ravekirina çend peyvên wergera kurdî	103
Kitêbên Georges Perrot	106
Kitêb û wergerên Fawaz Husên	109

Pêşgotin

Di nav her dusê sedsalên dawîn de, gelek vekolînger û dîroknasên ewropayî yên ku li Împaratoriya Osmanî û Farsî geriyane, di Kurdistanê re bihurîne û li ser Kurdan çî bi kurtî çî bi dirêjayî nivîsîne. Di demên kevntir de, di dewranên Împaratoriya Yûnanî de, Heredot û Ksênofon jî çûne Kurdistanê lê wan ne gotina Kurd ne jî ya Kurdistanê bi kar anîne. Ksênofon behsa nijadekî çiyayî, Kardûkan dike û Heredot pesnê Medan û bajarvaniya Ekbatanê dide, lêbelê mixabin, ev herdu dîroknasên kevnahiyê bi dirêjahî ne li ser van hovên serên çiyayî, ne jî li ser Medên xwediyên bajarvaniyê radiwestin. Di demên nû de, piraniya lêgerînên li ser Kurd û Kurdistanê kêrî caran bi şêweyekî zanyarî an bi destê dîroknas û arkeologên bijarte hatine pêkanîn û piraniya lêkolînên li ser Medan di sedsala bîstan de dest pê kirine. Weha jî diyar e ku li ber deriyê salên sêhezarî, nivîsên li ser Kurd û Medan bi rastî hêna mîna zarokekî di nava pêçekê de, di gehîneka xwe ya pêşîn de ne. Mijara kurdnasiyê ta îroroj cihê xwe yê rastîn negirtiye û hêna ew di nava dîroka mîletên Asya Biçûk û Rojhilatê de perçebûyî ye.

Ji aliyekî din jî, Ewropayiyên ku di van dusê sedsalên dawîn de çûne Kurdistanê pir kêrî caran bi şêwekî xurt guhê xwe dane Kurdan. Wan piraniya caran Kurd mîna çete û rêbirran dîtine û hewl nedane bi çavekî din li wan binêrin da ku li ser dîrok û ziman û bajarvaniya wan vekolînên

kûr û objektîv biafirînin. Lêkolînên bi zimanê elmanî, inglîzî, fransî li ser Somerîyan, bajarvaniyên Farsan, Asûriyan, Ermenan û hin miletên ku nemane wek Lîdiyan, Frîgiyan, bi sedan hene û hêna jî her sal bêtir û nemaze tekûztir û kûrtir dibin. Kurd û kalûbavên xwe hêna bêpar in û bêguman destê Împaratoriya Osmanî û Farsî ên kevn di vê yekê de heye. Ji demên kevn de, her tiştê ku li Kurdistanê derdikeve dibe malê dewletên dagîrker, bajarvanî diçe ji xwediyên karînan, gundîtî û çetayetî dimîne para Kurdên bindest.

Mijara vê kitêbê vedîtînen gera Georges Perrot li nav Kurdên Haymanayê ye. Dîroknas û arkeologê fransî di sala 1861an de bi şandeya (mîsyona) fransî re diçe Asya Biçûk. Diyar e ku Kurd ne di bernameya lêkolînên Fransîyan de ne, lê ew bala Perrot, serokê şandeyê, bi xurtî dikişînin. Weha jî ew biryarê digre ku hevalrêyên xwe li Enqerê, li Angoraya wê demê, bihêle û dehduwanzdeh rojan tenê bi bedenparêzê xwe re li nav Kurdên li derveyî Kurdistana bingehîn bigere. Ew diçe Anadolê, behsa bicîhbûna Kurdan li wilayeta Haymanayê dike, li ser nijad û zimanê wan dinivîse, di wan gundî û şivanan de bermaye û daketiyên Medan dibîne.

Bi kurtebirrî, Perrot Kurdan tenê mîna çeteyan nabîne; ew ji wan hez dike, hêvî dike ku ew ê ji xewa xwe ya kûr rabin û dîroka Hîndo-ewropayîyan ji nû ve li ser rûyê vê navçeyê vejînin.

Gotara li ser Kurdên Haymanayê di kovara La Revue des deux Mondes (Kovara Herdu Cîhanan) de piştî çar salan, di 1865an de, li Parîsê diweşe. Paşê di kitêbên xwe de, Exploration archéologique (Lêgerînek Arkeolojî) û Souvenir d'un voyage en Asie mineure (Bîranînên Rêwîtiyekê li Asya Biçûk) û nemaze di giranbuhatirîn berhemên xwe de, Histoire de l'art dans l'Antiquité (Dîroka Hunerê di Kevnahiyê de), gava dibe behsa herdu şervanên Keleha Gawiran, Perrot gelek caran navê Kurdan bi lêv dike. Lê mixabin ew tu lêkolînên dirêjtir li ser wan nanivîse çûnkî ji aliyekî, di vê demê de agahiyên li ser Kurdan çapbûyî kêm in û ji aliyê din jî, Kurdên Haymanayê hêna şivan û gundiyên nezan in û ew tu tiştî li ser dîroka xwe nizanin da ku bikaribin alîkariyê bikin. Piştî vê gera xwe, Perrot di lêkolînên xwe de ji demên kevnare ên Yûnanistan û Asya Biçûk dernakeve, herdem çêlî bajarvaniyên kevn dike. Ew tenê, ji dûr ve, çend ristan li ser Kurdan hergav bi şêweyekî erênî dinivîse û di nav re pesnê wan dide û hezkirina xwe ji wan û regeza hindo-ewropayî re diyar dike.

Georges Perrot kî ye? Ew di sala-1823an li Fransayê li bajarê Villeneuve-Saint-Goerges'ê di malbateke mesîhiyên protestant de tê dinyayê. Ew li École normale supérieure (Dibistana Amadekirina Mamosteyan) dixwîne, zimanên xwe ên yûnanî, latînî û fransî tekûz dike. Di sala 1855an de, di bîst û sê saliya xwe de, ew dibe endamê Dibistana Fransî ya Atînayê, li Yûnanistanê û

komgiravên wê, nemaze li girava Girîdê (Krêtayê) sê salan digere û paşê vedigere Fransayê û karê mamostetiyê li gelek dibistanan (Lîseyan) dike. Bi saya alîkariya wezaretê hînkirinê û hukumata împaratorî, - Napoléonê Sisyan ji 1851an ta 1870êyî împaratorê Fransayê ye- Perrot di 1861an de wek rêberê şandeyekê berê xwe dide Asya Biçûk. Ji wê salê û şûn de, ew dibe bengiyê huner û dîroka Yûnanistanê û Asya Biçûk. Piştî ku ew kitêba *Exploration archéologique... (Lêgerînek Arkeolojî...)* û *Souvenir d'un voyage en Asie Mineur (Bîranînên Rêwîtiyekê li Asya Biçûk)* li ser Asya Biçûk dinivîse, ew di ber karê xwe re wek mamosteyê arkeolojiyê li zankoya Sorbonne'ê hemû temenê xwe dide şahkarê xwe, ango dide her deh cildên *Histoire de l'Art dans l'Antiquité (Dîroka Hunerê di Kevnariyê de)*. Di nîvê duyem ji sedsala hijdehan û destpêka sedsala nozedehan de, Perrot gehînek nû li ber zanyariya arkeolojiyê li Fransayê û li hemû Ewropayê vedike û ta berî mirina xwe bi çend rojan, ango ta berî 20ê meha hezîrana 1914an, ew hemû hêz û wextê xwe dide hunera demên kevnare.

Helwesta Perrot bi giştî li hember pirsê Kurdan û bi taybetî li ser Kurdên Haymanayê di wan salên kevn de balkêş e. Ermen, Yûnan û milletên din ên Împaratoriya Osmanî serê xwe li dijî Bab-î Alî radikin û Perrot di dilê xwe de hêvîdar e ku Kurd ê jî beşdarî vê tevgera azadiyê bibin. Ew xwe berdide nava Haymanayê wek ku dizane tiştêk jê tê xwestin. Arkeolog li ser mucemesemên zinarê

Keleha Gawiran radiweste û dixwaze di demûlêvên wan herdu cengaweran de rûyê kalûbavên Kurdan ango rûyê Medan bibîne. Paşê, gava axaftin tê ser eslê van herdu muceman, Perrot di wan herdu mêran de key û keyzadekî Hîtîtîyan dibîne, ew ê wan bike Lîdî, frîgî, careke din Asûrî û ta mirina xwe di sala 1914an de, ew ê hergav bixwaze di rûyê wan de demûlêvên Medên hindowropayî, ango kalûbavên Kurdan bibîne. Di vê gotarê de, ew hewl dide pêwendiyêke aqilane di navbera hebûna wan herdu cengaweran û Kurdên Haymanayê de bibîne. Li gor gotinên Perrot, dengêkî kevn bang Kurdan dike da ku ew xwe berdî wê deştê û li şûna kalûbavên xwe ji nû ve bi cih bibin û rê li Tirk û Teteran bigirin.

Lê eger ev herdu şervanên ser zinarê bi destên hunermendên Medan an mîletên din hatibin çêkirin ev yek di gotara Perrot de cihekî taybetî nagire. Perrot bêtir li ser taybetmendiyên kesayetîya Kurdên Haymanayê û li ser tevgera koçberî û dêmaniyê dinivîse. Gotara Perrot belgeyêke dîrokî ye li ser Kurdên Haymanayê di sedsala nozdehan de û li ser rewşa koçberî û avakirina gundan. Weha jî, Keleha Gawiran ji bo Perrot vedîtinek bîngêhîn e lê dîrok, zîman û nijadê Kurdan dimîne mijara serekîn ya vê lêgerînê.

Sê tiştê vê lêkolînê ji bo Kurdan giranbuha dikin.

Pêşî, Perrot li ser Kurdên Haymanayê û ne li ser Kurdên nava Kurdistanê bîngêhîn û kevnare dinivîse. Ew li ser gehînokên koçberiyê dikole û di jiyana Kurdên

derveyî Kurdistanê de sê beşan dibîne. Kurdên rewend ên ku tucarî naxwazin bi cîh bibin û di bin konên xwe ên reşbizinî de her rojê li deverekê dijîn. Kurdên hêna koçer mane, lêbelê dilê xwe dibijînin jiyana dêmaniyê. Kurdên ku xanî ji xwe re ava kirine, gava dawîn ber bi jiyana xwecihiyê avêtine lê belê hêna dev ji konê xwe bernedane. Bi kurtebirrî, Perrot behsa Kurdên çiyayî dike û dinivîse çawa û nemaze çima ew bi koçmalên xwe ji çiyayên bilind dadikevin deştê û hin bi hin ber bi jiyana dêmaniyê diçin, dibin xwedî gund û xanî.

Ya dudyar, wek ku Perrot guh li bajarvaniya Yûnanan, Romayîyan, Hîtîtîyan, Lîdiyan, Frîgiyan, Farsan, Yehûdiyan û hwd., dike, ew weha jî li ser Kurdên koçer û gundî dinivîse. Di baweriya wî de tiştêkî Kurdan kêmî milletên hawîrdora wan tune. Ew vê yekê jî bi lêv dike û dibêje ku milletê kurd bi gelek taybetmendiyan xwe ên xwezayî di ser milletê Tirk re ye û wî tucarî ne ji wan re ne ji Farsan re serê xwe xwar kiriye. Ew van baweriyên di nivîsên xwe ên din de dubare dike. Weha jî, ji bo amadekirina vê gotara xwe, Perrot li Ksênofon û Herodot û Şahnameyê vedigere ta bêtir Kurdan binase û paşê wan bide nasîn. Ev cara yekem e ew pêrgî gundên Kurdan tê û agahiyên li nik wî li ser Kurdan gelekî serete ne. Perrot hêvîdar e ku pêwendiyek xurt di navbera wan herdu mucedeman û Medan û Kurdên Haymanayê de hebe. Gava ew ji kelehê dadikeve û dikeve nava gundiyan, ew pergî eynî wan demûlêvan tê. Ew kêfxweş

dibe çûnkî ew di dilê xwe de nijadê hindo-ewropayî li ser yê tûraniyan dibîne û bêtir baweriya xwe bi karînen Kurdan tîne. Bi çend gotinan ew dixwaze ku Kurd wek Yûnan û Ermenan ji bin destê Tirkan derkevin û cihêkî serekîn di Asya Biçûk û Asya Navîn de bigirin. Weha jî, eger piraniya gerokên ewropayî ên di van dusê sedsalên dawîn de Kurdan mîna hov û çeteyan dibînin û behsa wan bi sextî û dijwariyê dikin, Georges Perrot Kurdan di ser hemû milletên derdorê re dibîne. Di piraniya bîranînen xwe de, ew Tirkan çirûk û ne ewle dibîne û hêviya wî bi Kurdan xurt e ku ew ê rojekê ji rojan rabin ser xwe û cihê xwe di dîroka mirovantiyê de bilîzin. Ew di dawiya gera xwe de hêviyek mezin ji wan dike çûnkî di baweriya wî de, ev milletê ji nijadê hindo-ewropayî gerek bi ser keve û rola xwe ya dîrokî bilîze.

Tiştê sisyan, nivîsa Perrot li ser Kurdên Haymanayê belgeyeke dîrokî û giranbuha ye. Perrot Ewropayiyê pêşîn e ku gavên xwe davêje gundên Kurdên Haymanayê. Berî wî, tukesî li ser gundî û şivanên wan demên kevn lêkolîn û lêgerîn nekirine.

Weha jî, wergerandina vê belgeyê bi giştî ji bo Kurdan û bi taybetî ji bo Kurdên Haymanayê bi xwe girîng e. Perrot di nav van gundiyan de digere û li ser dîroka wan, nijadê wan, taybetmendiyan reha wan, rabûn û rûniştinên wan diaxife. Kurd dikenin, matmayî dimînin gava ji devê Ewropayiyekî dibihîzin ku gelek gotinên kurdî û fransî, hem ji alî dangan, hem jî aliyê angoyê wek

hev in. Perrot dêşe gava dibîne ku Kurd hêna di nava nezanî û xizaniyê de dijîn, lêbelê kêfa wî tê ku rewşa jina kurd ji ya jina tirk û ta jina yûnan ya musulman gelekî çêtir e. Ew behsa demûlêvên Kurdan, konên wan, xaniyên wan, cilûbergên wan, jiyana wan ya rojane, çi di zivistanan de çi di havînan de be dike. Gotara Perrot weha jî di warê lêgerînên mirovnasiyê de belgeyek bi serê xwe ye çûnkî Kurdên Haymanayê nema wan cilûbergên berî sed û çel salî li xwe dikin û nema destgeha xanîgermkirinê bi kar tînin.

Di dema Perrot de, navên gund û bajar û çem û çiyayên Asya Biçûk ne wek îrroj bûn û piraniya wan yûnanî an latînî bûn. Di gotarê de gelek nav dibihurin anuha navine nû, bi taybetî navine tirkî şûna wan girtine. Ji ber vê yekê, ez naçar bûm li ensîklopediyên dema Perrot vegerim û bigerim da ku wan navên kevn li gor wê demê rave û şirove bikim. Weha jî, hebûna têbînî û ravekirinan li dawiya vê kitêbê ji bo têgihaştina naverok û radeya agahiyên vê gotarê girîng e. Wek nimûne, gava Perrot behsa Nikomediyê dike, ev bajar îrroj bûye bajarê Îzmîtê. Gava ew behsa Wanê dike, ji bo piraniya me Wana îrroj tê ber çavên me, lê Wana 1861an bi gelekî ji ya îroyî cihêwaz bû. Wan hem biçûk bû û hem jî gelek milletên corbecor û têkel lê dijiyan. Di dema Perrot de, sê beşên Kurdistanê di bin destê Tirkan de bûn û beşê mayî di bin destê Farsan de bû û navê Kurdistanê li ser karta Împaratoriya Osmanî bi tîpên mezin dihat nivîsîn.

Serbajarê Tirkîyê Konstantînopel (ango bajarê Konstantînê bîzansî) bû û tewana dunyayî û rûhî di destê sultan an Padîşah de bû. Du kesan di bin sîwana Padîşah de karûbarên dewletê diçerxandin: Wezîrê mezin ango Sadr Azam û berpirsyarê oldarî, ango Şêx-ul-Islam. Ji La Grande Encyclopédie (Ensîklopediya Mezin) ya salên 1885-1902an, mirov dibîne ku gelek milletên têkel mîna Tirk, Yûnan, Kurd, Ermen, Qiptî û Cihû li ser wê axê hebûn. Mirov têdigêhêje ku tenê ji şeş an heftsed salî Osmanî li Asya Biçûk û li perçeyê herî mezin yê Kurdistanê femandariyê dikin. Berî wan, bi dirêjahiya hezar û heftsed salî Împaratoriya Yûnanistanê, Romayê, Bîzansê û Şahînsahiya Îranê hukum kirine û şop û rêça xwe li ser rûyê wê axê bi xurtî hiştine. Weha jî, mirov dibîne ku navê Kurdistanê bi zanebûn ji karta Tirkiya îroyî hatiyê rakirin, lê ew nav ta di destpêka sedsala bîstan de jî hêna hebû. Piştî şerê Cîhanê yê yekemîn û damezrandina komara Tirkîyê, gelek guhertin di erdnigariya dunyaya Asya Biçûk û Rojhilata Navîn de çêbûn.

Angorî baweriya min, ev cara yekem e ku gotarek weha dirêj û balkêş li ser Kurdên Haymanayê tê nivisîn. Ez hêvîdar im ku hebûna wê bi zimanê kurdî ê hinek valahiyê dagire. Weha jî, eger Georges Perrot ji gora xwe rabe û bibîne ku Alî Çiftçî, Xwediyê weşanên Apec'ê, mirovekî ji reh û xwîna koçer û gundiyên Anadolê nivîsa wî li Swêdê çapkiriye û weşandiye, ez bawer im ku ew ê

kêfxweş bibe. Ew ê poşman nebe ku wî deh-duwanzeh rojên xwe li bal Kurdan buhurandine û paşê gotareke bi taybetî li ser wan nivîsandiye. Georges Perrot ê bibîne ku hêviya wî ya dawiya gotarê hêna bi giştî bi cîh nebûye, lê Kurdên Anadolê hêna Kurd mane û belkî jî li nijad û çanda xwe ji gelek rexên din ên Kurdistanê bêtir xwedî derdikevin.

Beşên vê wergerê pêşî bêyî têbînî û ravekirinên xwe di hejmarên kovara Bîrnebûnê, kovara Kurdên Anadolê de, hatine weşandin.

Dr. Fawaz Husên

Kurdên Haymanayê

Neh saetan rê ber bi başûra rojavaya Angorayê, Ansîra kevn ve, pir nêzîkî gundê biçûk Hoyaçayê, di vê deşta fireh ya bi navê Haymanayê de, newaleke baş kûr heye xwe ber bi Afyon Karahisarê û Qonyayê ve berdide. Rêyeke gelekî bi çûn û hatin di wê derbendê de heye û berê şiverêya ku ji Ancyreyê ber bi Gordium û Pessinute diçû di wê deverê re derbas dibû. Li serjora gewriyê keleheke kevnare û wêranbûyî heye û ez rêwiyê ewropayî yê pêşîn bûm ku min berê xwe dayê. Gundiyên hawîrdorê ji wê kelehê re dibêjin *Keleha Gawiran*. Ew li jora girekî bilind serajorî rê ye. Du dîwarên ji kevirên mezin, newekhev û bê çiminto vê deşta biçûk ya li wê jêrê diparêzên. Dîwarê pêşîn li derdora serê gir pêçayî ye, dîwarê din nêzîkî çel metre li jêra dîwarê pêşîn e, derdorê diparêze û ber bi wê rêyê ve dadikeve. Ew cara yekem bû ku min li Asya Biçûk avahiyeke bi vî şêweyî didît.

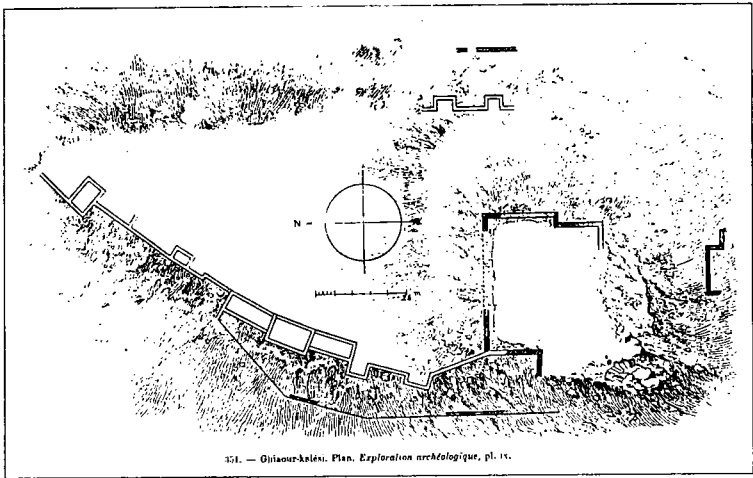
Lê tiştê ji wan dîwaran bêtir bala mirovan dikişîne ser wan kavilan, mohra kevnariyê li wan dixîne û rengê yektahiyê dide wan, ew du mûcesem in. Ew herdu mûcesemên mezin nêzîkî sê metran ji erdê bilind in û di kevirê tehtê de li çepê deriyê kelehê hatine belkirin. Ew du cengawer, bi kumên Medan, herdu jî wek hev serpiya ne, destê xwe yê rastê ber bi Rojavayê kirine, destê çepê,

wek ku tiştekan di wan de hebe, li ser singa wan xwarkirî ye, lê çi di wan de heye? Ev yek ne diyar e. Cilûbergên wan ji kirasekî kurt û dawfireh e, ew kiras ta jêra çogê dadikeve û li dora navtengê bi kemerekê girêdayî ye. Ji kemerê şûrekî kurt î pehn tê xwarê. Li derdora dawdêlê, cawekî ji rengekî cihê dirûtî ye. Ling tazî xuy dibin. Serên solan hinekî ber bi jor ve ne û ev kitikit seyr e çûnkî ev şeweyê solan li Kapadokyayê, li ser mucese-mên Bogaz Höyükê û Höyükê, û li Italyayê jî, di neqşên herî kevn ên Etruskan de peyda dibin. Wek nimûne, di nava bercivîna Kampanayê de, di mûzeyê Napoléon de, ev solên serberjor li ser gora bi navê Gora Lidî neqîşandî ne.

Çawa ev herdu mucese-mên qerase li vir in û li vê cîgehê çi dikin? Di kîjan dewranê de û bi çi mebestê ew li ser wê tehta ebedî li jêra wan dîwaran hatine çêkirin? Kî bûn ew selaletên ku ew li wê deverê hiştibûn ta ku şûna hebûyîna xwe û rêça derbasbûna xwe bi şeweyekî nemir bipeyitînin? Em nizanin ji ber ku ne nivîs li ser wan mucese-man hene, ne jî belgeyên dîrokî li ser wan derketine. Ne diyar e jî ku mirovek ê bikaribe rojekê ji rojan bersîvên van pirsan bide. Mirov bersiveke bi guman dixwaze? Va ye gumanek ku ji nav gumanan yê belkî herî nêzî rastiye be. Di nava şerên dirêj ên di navbera keyên Lidîyê û Medistanê de, şerên ku Herodot li ser wan agahiyîne gelekî kurt dide, qiralên Medan çemê Halysê derbas kirin û bi ser dijminên xwe ketin. Belkî carekê di nava van êrîşên xwe de, ku Medan ev devera bilind bi

kelehê rapêçandine û ew bi asêgeh kirine. Wek ku wan xwestibin mohra hebûyîna xwe li ser vê axê bihêlin, wan di kevirê tehtê de, li ber deriyê keleha xwe, mucese mê du mîran an du serbazên Medan çêkirine. Destê rastê yê herdu cengaweran ber bi Rojavayê dirêj kirî ne, wan erdên pir fireh nîşan didin û diyar e ku ew hêviya dagîrkirina wan erdan bikin. Eger ev guman rast an tewş be jî, diyar e ku li vê deverê, hin cîhangîran xwestine mohra xwe bihêlin, cîhangîrên ji Nînewê an ji Babîlonê û béguman bêtir ji Ekbatanê an ji Şuşê.

Şêweyê cil û bergan, saz kirina bingehên avahîyan, şêweyê taswîrkirin û pêşkêşkirina mirovan, bi kurtebirrî, hemû şîkil û hemû stîlê vê kelehê vê texmînê di serê me de xurt dikin. Ev berhemên hanê bi şêwekî berbiçav dişibin neqşên Kapadokyayê û mucese mên Asûriyan ên ku li bal me di mûzeyaya Louverê de hene. Di van herdu mucese man de ew hunera ku bi şêweyekî sade û bi hecmên mezin ku tiştan pêşkêş dîke heye. Di livên beden û masûlkan de û di cawê kirê de nermiyek heye. Tiştê balkêş û berbiçav ew e ku sarî û hişkiya şîklên misirî ji binî ve li vê deverê tunene. Li gel ku di wan demên kevnare de hunermendan zêde guh nedidan çêkirina kitikîten devûlêvan, li van mucese man ew demûlêv bi şêwekî xweş hatine çêkirin û bi diqet hatine taswîrkirin. Ev pozê beranî, ev rîya dirêj û lihevbadayî, ev şêweyê ku tenê di mucese mên Asûriyan de peyda dibe mirov nikare li dereke din bibîne.

Plana Keleha Gawiran. Ji *Exploration archéologique*, 1861.

Bi tesadifiyeke seyr, ev demûlêvên balkêş ên vî şahkarê pir kevn û ên wê devera xalî, ji nişkê ve jî, piştî çend kêlikan li ber çavên min, di jiyana rastîn û dema hazir de peyda bû. Du kîlometran dûrî kelehê, ez li gundekî biçûk bi navê Kara Ömerliyê rawestiyam ku ez di wan saetên pir bi tîn ên rojê de bêhna xwe vedim. Demûlêvên rûniştivanên gund seraser bi xurtî bala min kişandin. Min ji nêrîna pêşîn nas kir ku tişteki kesên li hember min û Tirkan bi hev re tunebû. Mirov dizane çiqaşî dirûvên Teteran li ser rûyê Tirkan bi saya tevlihevbûna xwîna hin bi hin hatine guhertin û çawa hin bi hin xwîna gurgî, çerkezî, yûnanî, ermenî, slavî demûlêvên osmanî bi giştî guherandine. Ev guhertinên hanê nemaze li ser rûyên kesên malên dewlemendên paytextê Împaratoriye xuya

dibin. Li ser van rûyan tiştekan ji demûlêvên serekîn yê nîjadê wan nemaye. Lêbelê li nîk Osmaniyên Asya Biçûk, nemaze li ser rûyê gundiyan, çend taybetmendiyên demûlêvan ku li bal piraniya wan peyda dibin, diyar in: Pozekî kin bi seriyekî mezin; hinarikên bel lêbelê ne wîqasî wek li nîk Moxolan, lêvên stûr, çavên şil û bi şehwet. Bi ters û dijmayiya wan demûlêvên Teter û Tirkan, çavên gundiyan vê navçeyê reşî mezin in û agirê viyanê ji wan dibare. Poz dirêj û zirav in, dev xweş qelaştî ne û bi lêvên tenik in. Nîvrûyên bijarte, ebrûyên kevanî, rihek reş û sertûj, ev hemû taybetmendiyên hanê Farsan tînin bîra mirovan lê Farsine xwedî bajarvanî û nazikiyek kêmtir.

Ez nizanim çî li ser rûyê mirovên hawîrdora min wiha bejî heye, ez nizanim çî weha kovî di nêrînên wan de diçirisîne, çî weha bi tersî aramiya Tirkan di liv û bizavên wan de heye. Çî van cihêwaziyan rave dike? Ev gund û şênîyên piraniya gundên Haymanayê Kurd in û tiştekan wan û Tirk an Tirkmen an jî Teterên ku ji ber tevlihevbûna xwîna bi gelên din re hatine guhertin, bi hev re tune. Gelê ku li vê navçeya di navbera Angorayê, Afyon Karahîsarê û Qonyayê de dijî, ji nijadekî ye ku bi ghiştî ji reh û regeza Tirkan cihêwaz e. Ew Kurd in, pismamên Farsan in û kalûbavên me ên dûr in. Bi taybetî ji bo çêkirina lêgerînekê li ser vî gelê Kurd ku bi gelek awayên xwe balkêş û girîng e, min biryar girt û min herdu hevalrêyên xwe Guillaum'ê avahîsaz û Jules Delbert'ê

Herdu cengawerên Keleha Gawiran, bi destê Guillaume, hevalrêyê Perrot, hatiye çêkirin. Ji *Exploration archéologique*.

doktorê şandeya (misyona) fransî ya di bin serokatiya min de, li Angorayê hiştin. Tenê, bi Tirkekî qenc û ciwanmêr, Mehmed axayê ku pênc mehan ji min dûr neketibû ez deh-duwanzdeh rojan li Haymanayê jiyam. Ez bi taybetî li gundên Kurdan geriyam. Îro ez ji defternameyên rêwîtiya xwe hemû agahiyên ku dikarin vî gelê kurd bidin nasîn derdixînim. Ev gelê hanê xwediyê gelek taybetmendiyên giranbuha ye û gava ku di dawiya dawîn de ji xewa giran û dirêj rabe, belkî ew ê rojekê ji rojan ji vê tarîtiyê derkeve û ew ê cihekî mezin di împaratoriya tirkî de bibîne.

I

Navê ku Kurd bi xwe li xwe dikin û di hemû Asya Biçûk de pê tînan naskirin, di zimanê farsî de, di rengdêra *kurd*, *gurd*, ango *xurt*, *dilawer* de ye. Di *Şahnameyê* de, dastana neteweyî ya Farsan, gotina *Gurdan*, ji bo qehremanan bi kar tê. Mîna Francan, Cermaniyan û herweha mîna gelek milletên din, navê ku Kurdan li xwe kirine rengdêrek, pesindanek e û ew rengdêr, ew pesindan li beranberî cîran û dijminan hîseke sade ye ji bawerîya wan bi hêz û cegeza wan bi xwe ye. *Şahname*, kitêba şahan ya Firdewsî, li gora xwe reha Kurdan rave dike û eslê wan disipêre dema Dehak.

Di çanda Farsan de, ev şahê efsaneyî piştî Cemşîd tê, li Îranê hezar salî hukum dike û ji ber çavsooriya xwe gelek ziyaneke dike. Dehak şahekî napak bû, hevalbendê îblîs an şeytên bû. Ji her milekî wî, serê marekî reş derdiket. Her roj, her marî mejiyê mirovekî dixwar. Beyaniya her rojê, du xort ji nanpêjên Dehak re dihanîn. Nanpêjan ew xort dikuştin û ji mejiyên wan xwarinek xweş ji bo herdu maran amade dikirin. Di demekê de, ji nav nanpêjên Dehak du mirovên qenc û dilpak derketin, dilê wan bi wan rebenên ku dihatin ber destên wan şewitî. Bi şarizabûna xwe ya bilind wan mar xapandin: Wan du parên wek hev mejiyê xortekî ji wan herdu xortan û ji mejiyê berxekî tevlihev kirin û xistin namkiyan û li ber wan maran danîn. Bi saya vê fenê, nanpêjan her rojê

xortek kuştin û yê din li devereke ewle veşartin. Gava nanopêjan du sed xort civandin ser hev, wan çend bizin û çend berx dan wan xortan bêyî ku ji wan re bibêjin kê ew dane wan û wan ew şandin biyabanê, ango sehayê. Ji wan kesan reha Kurdên îroroyî derket, cih û war ji wan re tune, xaniyên wan kon in û hîç tirsê Xwedê nakeve dilê wan. Ligel ku agahiyên afsaneyê seyr in, bingeheke dîrokî ya wan heye, ew jî wek ku zanyariya nû dipeyitîne dibêjin ku reha Kurdan îranî ye. Efsane, Kurdan mîna lawên Farsan dibîne, lê belê mîna lawine windabûyî. Serpêhatiya seyr ku Kurd avêtin sehayê ew ê bihêle ku para Kurdan ji jiyane herdem tengezarî be, para wan ê jiyaneke kovî û rewend be.

Perçeyê herî mezin ji vî neteweyê kurd îro li welatê çiyayên ku ji rojavaya Dicleyê ber bi başûra golên Wan û Urmîyê diçe dijî. Dîroknas û erdnasên kevn li wê hêlê *Kardûkan*, *Gordî* an *Gordiyeyan* bi cih dikin. Nivîskarên kevn ên zimanê yûnanî û latînî di nivîsên xwe de bêguman ev nav li gor zimanên xwe xwar kirine, lê dîsa jî, ev navên kevn gelekî nezîkî navê nû mane û dikarin reha wî rave û berbiçav bikin. Li jêra van çiyayên, ertêş û êrîşên mezin derbas bûne lê em nabînin ku gelê kevn yê van çiyayên ji cîyê xwe bi giştî liviyane an ne, hatiye qirkirin. Hemû agahiyên ku Ksênofon di *Anabasisa* xwe de li ser Kardûkên dilawer û hov diguhezîne, mirov dikare wan di Kurdên îroyî de bibîne. Di nava her heft rojên dijwar de ku Yûnan di vî welatê de bihurin, Kardûkan tore bi serê

artêşa wan ya mezin anîn û xesara li wan kirin ji hemû şerê qiralê mezin li Mezopotamiyayê bêtir bû. Ligel ku împartoriya mezin ya Haxemeniyan ji her aliyê derdora welatê Kardûkan digirt û ew xistibû bin destê xwe, Kardûk serbest dijiyan û tu kesî nediwêrbû qayîşê bi wan re bikişîne. Dibêjin ku artêşeke Farsan bi sed û bîst hezar leşkerî carekê şaşitiyek kiribû, xwestibû derbasî welatê Kardûkan bibe da ku hustuyê wan xwar bike, lê ew bi gîştî hatibû wêrankirin. Îro, bi nav, parçeyeke Kurdistanê bi Turkiyê ve girêdayî ye, parçeyê din bi welatê Farsan ve, lêbelê paşayên tirk an hakimên fars newêrin ji Kurdên bindestê xwe bêtirî xeraceke hindik tiştêkî din bixwazin. Gava serokên Kurdan bêhnfireh bin û naxwazin ku pêwendiyên wan ên bazirganî bi welatên hawîrdora wan ve rawestin, ew carcaran vê xeracê didin. Gava bi tersî vê yekê çiyayî xwe kerr dikin û diengirin, pir kêman caran Tirk an Fars daxwaza xwe dubare dikin. Eger ew zorê li Kurdan bikin ew ê tiştêkî bi ser nexînin. Kurd ê êrîşên xwe berdî ser deştê û wê wêran bikin, siwarên dilawer ê bi rim û tiveng li ser hemû rêyên hawîrdor rêwiyan tazî bikin, karwanan rawestînin û talan bikin. Ksênofon dibêje ku di dema wî de, bi dirêjahiya çemê Kentitesê ku welatê Kardûkan ji wilayeta Ermenistanê cihê dike, rexê ermenî bi qonaxa rojeke bi meş ji sînor vikîvala bû. Di vî sînorê ku çete û rêbirrên kardûkan bê rawestan derbas dikirin, tu gundiya nediwêrbû ciyê xwe di vê navçeyê de çêbike. Ev tiştê hanê hinekî li herêmen Farsê û Turkiyê

ên nêzî çiyayên Kurdistanê hîna jî diqewime. Gelek Gundên Azerbêcanê an Loristanê hene hergav bi tirsê êrîşên Kurdan dijîn. Gund dorgirtî ne û çavên bekçiyên di çend demên salê de bê rawestan li erdên hawîrdor in. Hema ew ji jora bircekê ji bircan ji dûranê ve çav li ewrekî tozê û çakêtên sor û kolozên pir mezin yê siwarên Kurdan dikevin, ew di cîh de diqîrin û li defa hawarê dixin. Karkerên di nav zeviyên de belavbûyî ji her alî ve baz didin, bi lez dikevin hundir û deriyê giran yê ji dara berûyê û yê bi hesin rapêçayî li dûv xwe digirin. Gava Kurd digihêjin, pîraniya kesan di penagehê de li paş deriyê girtî ne. Lê hercar çend zarok an çend jin ên nikarîbûne di wextê de birevin, pezên terqiyayî dimînin. Genimê sitewyayî li bendî dasan e. Talanger bi lez û bez wî genimê ku kesine din çandibûn bi destê xwe diçînin. Ew qeflên gulegeniman li ser zînen hespên xwe girêdidin û li dûv xwe dikişkişînin. Berî ketina şevê, ew dîlên bi girî, keriyên bi barîn û garanên bi orîn li ber xwe dajon û berê xwe didin çiyayên xwe.

Ev talankirinên weha nikarin bi şeweyekî araste miletekî xwedî bikin an berdewamiya jiyana wî misoger bikin. Tiştê ku ji mêj ve bi serê Kurdan de hatiye, li bal me, bi serê kesên ji Auvergneyê an Savoyardê tê, li Rojhilatê bi serê Maînotên Morée, bi Sfakisên Kretayê tê. Çiyayî di nava çiyayên xwe de difetisin. Tiştêkî pir hindik ji vê erda bi gewriyên kûr û tije tehtên hişk û rût ji bo çandinê dibe. Li nik van kesên ku ava çem û kaniyan

vedixwin û bayê paqij yê deverên bilind dikeve sînga wan malbatmezin in û zû dibin êl û eşîr. Li Rojavayê her cih bi kes û şênî ye. Gava çiyayî bar dikin û xwe berdidin erda rast, ew yeko yeko wek bermaliyan, karkeran, bazirganan bar dikin da ku debara xwe bikin. Ji ber vê yekê jî, Maîyot li Komgiravan û li Yûnanistanê belav dibin da ku karekî ji karan bikin. Weha jî piraniya bargîrên (hemalên) Konstantînooplê Ermen in. Lê li Rojhilatê, koçberî dikare babeteke ku nema li Ewropaya rojava peyda dibe bistîne: koçberî ya malbat û eşîran bi hev re ye. Barkirin dibe mîna dagîrkirineke hêdî û bêrawestan.

Li Asya Navîn, li Tirkiyê û li Farsê, ji bilî çend deverên bijarte, gel li her hêlê, nemaze li deştan, belav in. Li deştên ku siwarên Tûranî, Skîtîyên ku Herodot û Diodor behsa wan dikin, Xarismî, Moxol, Tirkên selçûkî û Tirkên osmanî çûne û hatine, li deştên ku bi sedsalan tevlihevî û hukumatên nebaş lê derbas bûne, li her deverê, li ser her axa biber, eger destine hebin wê rakin, her yek dikare konê xwe vede, keriyên xwe biçêrîne, axê biqelêşe da ku çend sinbilên çeh an genim biçîne. Li Tirkiyê ji vê erdê re tê gotin *Beylik*. Ew milkê serokekî ye û ev serok dikare bi pereyan wê bide û piraniya caran ew bêyî pereyan dide kesên ku bixwazin li ser bijîn. Kurd jî ji vê rewşê fêde dikin û li her aliyê belav dibin.

Di kîjan demê de van koçberiyên dest pê kirine? Di rûpel û bîranînên xwe de, dîrok tu cihê nade van koçberiyên bêrawestan. Naskirina agahiyan li ser

destpêka van koçberiyân ji van gelên nezan û hov ne mumkin e. Selaletên wan didin dûv hev û mîna pelên daran li nik me payîzê dikevin û tu şopê nahêlin, ew jî weha didin dûv hev û tu şopê li paş xwe nahêlin.

Li Haymanayê, kalên ku min ji wan, li ser dema bicîhbûna gelê wan û navçeyê pîrs kirin, baş nizanîbûn, lê digotin ku sed du sed salên wan li wê navçeyê çêbûbûn, bav û bavpîrên wan li ser wê erdê hatibûn dunyayê. Ji dawîya sedsala dawîn û vir de, her gava ku rêwiyekî ewropayî di Tirkiyê û Farsê re derbas bûye, wî komên çî mezin çî biçûk ji Kurdên bicîhbûyî li ser hemû perçeyên rojava yê deşta Îranê, li Mezopotamiya Jorîn, li bakura Sûriyê, li ser herdu berpalên Torosê, li hemû Anatoliyayê û nemaze li Halysê dîtîye.

Eşkere ye ku milletê kurd miletekî koçer e. Ji bo dîtina Kurdan, ne pewîst e ku mirov biçe li nav van çiyayên yekperçeyî li wan bigere û xwe berde nava wan deverên neewle ku gelek rêwiyên ewropayî hatine tazîkirin an jî kuştin, ji nav wan, di 1829an de, mêrê hêja, Edouard Schulz hatiye kuştin, ciwanmêrê ku zimannasiya zimanên Rojhilatê hêviyên mezin li ser piştê wî ava dikirin. Em ne bêtirî pênc an şeş rojên meşê ji Konstantinoplê dût bûn gava min xwe li nêzîkahiya Uskubê (Prusias ad Hypium'a kevn) di nava konwargehek Kurdan de di zomekê de dît. Di bin darên gûzan de, di nava gihayê bilind de ku bi simên pez û dewaran hatibû şikandin, reşmalên wan ên mûbizinî

vegirtî bûn. Ev Kurdên hanê bi xwe jî ji min re dibêjin ku ew ne çandinê û ne jî çinîne dikin û yekî jî ji wan nizanîbû xêzeke cot bikira. Ew tenê şivan bûn, ji firotina pez û dewarên xwe û berên wan dijiyan. Wan nizanîbûn xanî çî ne û zivistanan jî wek havînan ew di binê konan de diman: tenê, zivistanê, wan ax bi ser hêşiyên reşmalê de dikirin ta ku surrên bayî derbasî hundir nebin.

Ev hemû malbatên kurd ên ku bi hezaran li derveyî Kurdistanê li navçeyên hawîrdor dijîn, ma ew hemû koçer û rewend manin? Ma ji bilî konan tu cîwarên wan ên din tunene? Ma Kurd ê di jiyana xwe de wek van Teteran bin, Teterên ku li ser deştên Asya Navîn terkeseî dibin, an jî wek van Qereçî û Cîngenên ku piştî sedsalan dawîya dawîn li bajarên herî mezin û herî bajarvanî ên rojavaya me jiyana dêmaniyê dipejirînin? Na, bêguman na. Ax û mercên xwezaya Anadolê, Sûriyê û Farsê ji bo çandinê ji erdên têrxwê, hişk û zuha û zivistanên dirêj ên deştên Tirkistanê bi gelekî çêtir in.

Dema Kurd li ser axa xwe dimînin, ew cotkar in. Behsa wan tê kirin ku ew di nav çiyayên xwe de pir şareze û xwedî tebat in. Ew li wê erda kevirî û li ser kaşên kûr nahêlin ax bikeve, genimên xwe diçînin û gihayê di qelşên rûyê zinaran de daliqayî diçînin. Kurd ne di rewşa Qereçiyên de ne jî. Ji ber zordariyê û baweriyên oldarî ên şaş, Qereçî ta di welatê xwe de mîna biyaniyan dijîn û tîndûrxistin. Gava wan biryara xwe dan ku ji welatê xwe koç bikin, herkes ji wan ditirsiya û herkesî şerê wan kir û ew

qewirandin. Wan bêrawestan koçberiya xwe ajotin da ku di Spaniyayê û Skotlandê re derketin. Tenê gava erda hişk li ber lingên wan nema ew rawestiyan. Gava reva wan ya bêhedan li ber deryayê rawestiya, tirsê û xuyê gerê xwe ji mêj ve berdabû xwîna wan û ew ji nifşekî gihastin nifşekî din. Kurmê ger û koçberiyê di nava piraniya van komên biçûk ên vî gelê seyr ta îro jî hêna berdewam e. Tiştêkî weha hîç di nav Kurdan de peyda nabe. Tenê gava xwestina jiyaneke firehtir û xweştir wan ji çiyayên wan derdixîne, çi kurt çi dirêj Kurd demekê digerin da ku cîwarekî nû ji xwe re hilbijêrin û li wê deverê rehên xwe ji nû ve berdin zikê axê. Kurdên pêşîn ku min ew dîtî di hingava pêşîn ya jiyana koçberiyê de bûn. Di vê hingavê de, da ku mirov nêzîkahiya avên hênîk û çêreyên herî baş hilbijêre ew deveran dide ber hev û digere. Kurdan bi xwe ji min re gotin ku tenê ew berî duwanzdeh an panzdeh salan ji Kurdistanê hatibûn vê navçeya Anadolê.

Ji aliyê din yê Uskubê, di navbera vî bajarî û Boliyê de, çend rojan paşê, ez pergî Kurdekî hatim hingava duduyan ji jiyana ber bi dêmaniyê avêtibû. Mêrekî liserxwe dest bi hezkirina jiyana dêmaniyê kiriye. Ew li vir hatiye dinyayê, ji vê erda bi dar hez dike, wî ji bo çandinê perçeyek jê rast kiriye. Ew zevîyên xwe yên genimê şamî û darên xwe yên patromekirî şanî me dide. Tiştêk jê re nemabû wî ew gava dawîn bavêta, zewaca mirov û erdê pîroz bikira û ji binî ve terka jiyana rewendî û koçberiyê bikira. Wî ji mêj ve ji bo kêran û beştên

xaniyê xwe çend dar birrîbûn. Wî dê xaniyek ava bikira lêbelê desthilatîyê biryar da pir nêzîkî wî, li aliyê din yê wê ava diherikî, gundekî Teteran ava bike. Vê yekê hişt ku ew mirov hêna xwe ragire. Ew ditirse ku zeviyên wî bên wêran kirin, sêvên wî bên rakirin. Eger cîranên wî gelekî zirz derkevin, ew ê bêguman stûnên konê xwe rake û wan li cîhekî dûrtir, nêzîkî daristanê biçîkîne. Lê xema wî mexwin! Mirovê ku erdê dajo û daran patrome dike nema mirovekî koçer û rewend e. Çi dûr çi nêzîk ew ê daxwaza xwe ya kevn bi cîh bîne û xaniyekî ava bike.

Kurdên Haymanayê ji demeke dûrûdirêj ve ev gava dawîn ji jiyana koçberiyê ber bi jiyana dêmaniyê û xwecihiyê avêtine. Wan ji xwe re xanî ava kirine, lêbelê ew hêna herdem xwediyê konên xwe ne. Li tevayiya Anadolê, pir kêma e ku mirov hemû serdemên salê li bin zikê xaniyekî bibihurîne. Piraniya gundên deştê havînan diçin havîngehan, di nava çiyana de, li qonaxa deh an penzdeh saetan, ew diçin *yayla*.

Xaniyên gundên havîne ji darên tev tûkilê xwe herdem li devereke bi dar û ber tîn lêkirin û tu mîx wan bi hev girênade. Ba di nava qelşan re bi hêsanî dikare derbasî hundirê odeyan bibe.

Li derdora nivê hezîranê, Kurd hildikişin, diçin wan xaniyên ku li Swîsreyê ji wan re "*Chalets*" tîn gotin. Ew zarokan û amanên malê li ser piştê bergêr û qatiran dikin. Firax û amanên malê jî beroşek an du beroş, çend lihêf û çend berr in. Jinên wan, teşiyên wan di destên wan de,

didin tengala bergîr û qatiran, hin ji wan sîtilên mezin li ser pişta xwe dikin, lê her jin xwediya buxçika xwe ye. Mêr, li ser pişta hespan, tenê bi şiv û silahên xwe ne, li dora kerî diçin û tîn, wî li ber xwe dajon. Bi vî şêweyî, ew li derdora nivê îlonê ji çiyar dadikevin. Tiştêk ji dîtina karwanekê seyrtir û xweştir tune gava ew xwe li çemekî dixê. Dîmeneke weha li Yûnanistana rojava, li Akarnaniyê, li qiraxa çemê Aşeloyiusê, carekê li ber çavên min buhurî û ew ji wê rojê de ji bîra min derneçûye. Bizinçêrên valak ên Yûnanistanê di jiyana xwe ya rojane de gelekî nêzîkî Kurdên Haymanayê ne. Wan dixwestin bi keriyên xwe re çem derbas bikirana, biçûna aliyê rojhilat, ber bi çêregehên havînê ên Agrafayê. Wan bêtirî hezar bizinî li kêleka avê, li ber kelekeke ji tîrikên hişk civandibûn ser hev. Jin, zarok, keç, zarokên zaro jî li dora kerî diçûn û dihatin da ku neterqe. Ew di rûyê bizinên zianî derdiketin û wan ew neçar dikirin ku vegezin ciyên xwe. Di navenda kerî de, şivanan bi qiloç an bi lingên bizinên ku diketin ber destên xwe digirtin û ew davêtin hundirê kelekê. Gava kelek tije bizin dibû ji xwe nû serêşên mezin ên şivanan derdiketin. Bizinan bazdidan, wan hewl didan bizîvirin qiraxa avê, lê şivanan nedihîştin. Gava kelek ji ciyê xwe dilive, ber bi avê diçe, di nava rêwiyên bêtore de saweke pir mezin peyda dibe û piraniya bizinan xwe çenk dikin ku vegezin ser axa hişk. Ligel hewldanên şivanan û jinên wan, hin ji wan bizinan bi ser dikevin, bi gavekê vedigerin. Bizinên girtî, bêtir

bêdeng û aram dimînin lê hema kelek digihêje qiraxa din î avê, ew bêhedan hevdu dehf didin, li ser serên hev siwar dibin. Hêna şivanên wan bi xwe daneketine ku hemû kerî li ser erdê ye.

Her cara ku kelek ji aliyekî çem diçe aliyê din, radihêje nêzîkî sed bizinan. Hêna hemû bizinan li ser kelekê çem derbas nekirine, şivan bi birrek hesp, mehîn, canîhesp ber bi avê tên. Ev dewar bi avê dizanin û ji ber vê yekê li kelekê siwar nabin. Bi şivdarên dirêj, mirov wan ber bi çem dajon, lê li kêleka avê, hesp radiwestin, naxwazin bêtir biçin. Ava şelû û xurt wan ditirsîne. Wê gavê hemû şivan bi hev re kar dikin, yên bi çoyan li wan didin, yên keviran dadiweşînin wan. Hemû bi dengê bilind diqîrin û hespan sor û gûr bikin da ku bidine nava avê. Gava hespekî bêtir bi ceger dawiya dawîn xwe berdide nav avê, hemû kerî wê gavê dide dû. Piştî ku simên wan nema digihêjin binê avê, ew bi çelengî avjeniyê dikin. Di nava çem de, hesp digihêjin ser tilmek qûm û radiwestin. Av tê çoga wan lêbelê ew newêrin dûrtir herin. Kî dizane, belkî av bi gelekî kûrtir, xurtir û sartir be. Gelek ji nav wan hespan li paş xwe dizîvirin, dil dikin vegezin ciyê ku ew jê hatine. Lê şivanên herdem li paş wan keviran davêjin wan, bi dengên xwe û bi dest û lingên xwe wan ditirsînin. Li aliyê din î çem, li hember hespan, jin bi dengê xweş, bi zimanekî şîrîn bang wan dikin û nav di wan de didin. Piştî çend kêlîkên dudiliyê, hespê sergelî dîsa dest bi avjeniya xwe dike. Hesp û mehîn wek wî

dikin û vê carê kerî xwe digihîne qiraxê û derdikeve, firefira firnikên wan e û bi hêrs bijiyên şil dihejînin. Beyt ku jin wan zêft bikin, ew hespê fal û hemû canî didin kêleka mehînan û berê xwe didin daristana nêzîk, xwe bi pelên daran û bi gihayê bilind zuha dikin. Jin û zarok didin dû wan, wan digirin û vedigerînin wargehê.

Kurdên Haymanayê mîna piraniya Kurdên din nakin û her sal û naçin zozanan. Warê ku wan hilibijartine gelekî dûrî çîyan e. Tişteki din, cihê wan bilind e, ji heşt ta neh sed metre di ser sewiya ava deryayê re ye. Li wê deverê germa weha pîr xurt ya havînan tucarî çênabe û keriyên wan dikarin di dirêjahiya hemû demsalan de biçêrin. Weha jî, mirov dikare bibêje ku *yaylayên* wan tunene. Di hemû mehên havînan de, ew ji xaniyên xwe ên dîwar pehn derdikevin û tenê çend gavan dûrî gundên xwe ew konên xwe li ser çîmenê vedigirin û pezên xwe diçêrin. Ew şevên havînan ên di bin konan de ji hundirê malên teng xweştir dibin, xweş bêhna xwe berdidin û çêtir xew dikin.

Nêzîkî pêncê êvara 29ê îlonê, sala 1861ê, ez gihastim Katrancî Inlerê, ango şikeftên Katrancîyê, gundê herî mezin yê Kurdên Haymanayê ku min dîtibû. Gund li kêleka çemekî biçûk bi navê Gökpinar e û ev çem ji Sakaryayê tê. Çend malbat hêna li bin konên xwe ên reş î mezin mane, yên din ji mêj ve vegeyriyane xaniyên xwe ên zivistanê. Piraniya van xaniyan piştî xwe didin tehtan û şikeftên ku navê xwe li gund kirine. Gundî wan şikeftan ji xwe re dikin ode an jî kewar û enbarên xwarinê. Li vê

Cilûbergên kurdî, ji arşîva Rohat Alakom

deverê, min bi çavên serê xwe dîmenek taybetî ji dîmenên
Rojhilatê dît. Zinarên rût û bejî, kevirên şewitî, di zikê
nêwalê de cobarek di nava zil û qamîşan de hêdî hêdî
dihêrike, çêreyek ne şîn e lê berê şîn bû û ê şîn bibe. Mirov
ji vî rengê kesk yê ku li ser gihayê şewitî hêna maye
têderdixe li vê çêreyê, eger mirov bikaribe navê çêreyekê ji
çêreyên navçeya Normandî'yê lê bike, mirov dibîne,

şipiya, mexel, nêzîkî sed hêştirî, deveyî, tevahiya karwanekê di dema bêhnberdanê de. Di goşeyeke vê dîmenê de, li dawiya çêrê girek serê xwe ber bi jor berz dike. Li wê deverê, tenê darek çînarê heye û li hawîrdora darê, xaniyên banrast û li ser dikan, doşek û lihêf, baş ber bi jêr, konên reş hêna li ser stûnên xwe vekirî hene. Di nav konan de jin diçin û tîn, xwarinê çêdikin. Zarok xwe li ser axê digindirînin, pûlikên zîvînî temberiyên wan giran dikin, caniyên pir biçûk dihîrin, bang dayikên xwe dikin.

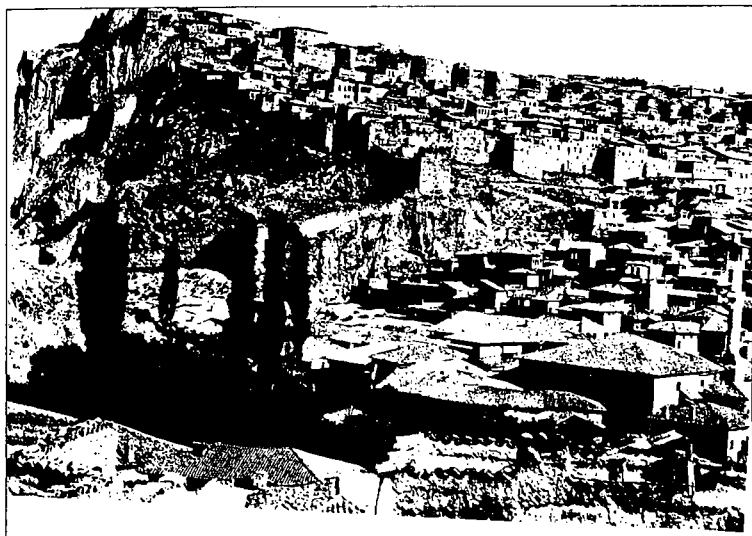
Gava di nava konan de me berê xwe da gund, jinên matmayî bi çavên xwe dan dû me. Girêdana serê wan carekê, ji mêj ve, li bajarê Anqereyê, li ser serê çend pîrejinên kurd hatibûn tiştan bikirin, bala min kişandibû. Wek gulokek mezin, bêguman bi pembû heşandî, ew girêdana seriyên dişibe beroşeke nuxumandî, an jî komikê dîkan. Xavikek spî bi ser wê qelafetê kofiyê de girêdayî bi ser milan dadikeve. Hin ji wan jinan xweşik in, lê bi giştî ew hêna ji mêrên xwe bêtir hov û kovî dixuyin. Mêr, ji bilî demûlêvên ku berê, di destpêkê de me bahs kiribû tiştekan wan ji Tirkan cihê nake, tenê kincên wan bêtir dibiriqin û diyar e ew pir û pir ji qutikên sorî bi tayên zêr neqîşandî hez dikin. Dênikên (tasên kolozan) serên wan kovikî ne, ne wek yên Tirkan li gora serî ne. Ji dema ku Kurd li welatê jêr bi cih û war bûne, wan dev ji kolozên qerase berdane, ew kolozên ku birayên wan li Kurdistana bingehîn hêna didin serê xwe. Gerokekî ewropayî dibêje ku li wê deverê, li Kurdistanê,

mêr nêzîkî sî şar û destmalî li dora serê xwe dipêçin û kolozên wan bê hawe li ser serên wan bilind dibin.

Li gora ku tê hişê gundiyan, ez Ewropayiyê pêşîn im ku derbasî gundê wan dibim. Gava ez li ber mala mezinê gund peya dibim, şênîyên gund bi şêweyekî matmayî li dora min dicivin. Ji mezinê gund re tê gotin "bey" û diyar e ew têr e, xwedî keriyên pez û dewarên pir e. Lê li gel vê rewşa wî ya çêtir, xaniyê wî mîna hemû xaniyên din ên hemû gundên Kurdistan e, odeyeke dirêj û teng e. Di zikê odeyê de, li ber derî, argûnek heye herdem agirekî biçûk tê de pêketî ye çunkî qehwa mêvanan gerek zû çêbibe û hergav jî bizotek komir hebe ta ku her yek bikaribe qelûna xwe pêxîne. Li herdu kêlekên odeyê, kulav bi dirêjahiya dîwêr li ser erda kutayî di şûna dîwanan de raxistî ne. Mêvanên rojane li ser wî kulavî rûdinin, lê ji bo mêvanên taybetî û bijarte wek me, doşek û balgeh li ser kulêv têne danîn. Di navbera herdu kulavan de tişteki din ji bilî wê axa kutayî tune. Gelek gundî tên li kêlek û li hemberî min rûdinin. Li benda çêbûna şîvê, em diaxifin, lê mixabin, tirkiya wan şikestî ye, ew gotinan çewt bi lêv dikin. Werger û "kawas"ê min ji Xarpûtê ye, bêyî wî, li derdora Kurdistanê, li navçeya jorîn ya çemê Firatê ez ê ji vê devokê tişteki fêr nekim. Di nav xwe de, ev gundî hemû tenê bi zimanê xwe, bi kurdî, diaxifin, jin û zarokên wan ji bilî vî zimanî bi tu zimanên din nizanin. Mêrên ku diçin û tên deveran ji zimanê tirkî tenê fêrî hin gotinan dibin, gotinên ku alikariya wan dikin ku ew bi

gundiyên cîranên xwe re bidin û bistînin û bikaribin biçin li Konstantînoplê û li bajarên mezin ên Anadolê pez û dewarên ku ew xwedî dikin bifiroşin.

Piştî nêzîkî saetekê, bi wê rêkûpêka ku gelek caran li bal Tirkan tê behskirin, bermalî xwarinê dikişînin ber me mêvanan. Pêşî bermaliyek çogên xwe datîne erdê ku em mecbûr nebin rabin ser xwe. Ew bi misîn avê li destê me dike. Paşê ew guhê destmalek dirêj û nerm li ser milê xwe ber bi me ve dirêj dike. Maseke groverî biçûk, nêzîkî sîh santîmetre ji erdê bilind li ber me tê danîn. Ez û kawasê xwe û dusê Kurdên din li dorê rûdinên. Cûreyên xwarinê bi lez li dû hev tên. Ji nav wan xwarinan avgoştê tolikê û pelên rezan bi birincê heşandî. Lê serekxwarina ku ez bi mêrxasî dikevim ser, nêvê berxekî bi birincê û bi mewîjan dagirtî ye. Min ji Angorayê bi xwe re çetelek ji bo rêwîtiyê aniyê, ez wî bi kar tînim gava bi tenê dixwim. Lê gava ez bi mazûbanên xwe re dixwim, mazûbanên ku rûmeta min girtine û ez vexwandime xwarinê, ez jî rûmeta wan mazûbanan digirim û ta ji min tê ez wek wan dikim. Wek wan, ez destê xwe dirêjî xwarinê dikim û bi tiliyên destê rastê dixwim. Gerek e ez ji wan re bidim xuyakirin ku ez bi tore me û bi urf û edetên dunyayê dizanim. Rojhilatî di bikaranîna tiliyên xwe de, bi vê çetela xwezayî gelekî zîrek in. Ez tucarî nikarim bigihêjim wê hêsaniya ku ew bi tiliyan dixwin. Piştî ku ew ji hemû çeşitên xwarinê dixwin, tenê serê tiliyên wan hinekî lewutiye. Ji bo vexwarina şorbê, xwarina xoşavê û birincê, ew kevçiyên

Dîmenek Enqerê, sala 1861ê. Ji kitêba Perrot: *Exploration archéologique*.

darîn bi kar tînin. Dawî, gava ku dibe dora qehwê, ez kêfa hemû wan Kurdên ku bi rêz rûniştî û pišta xwe dane dîwêr tînim. Ew qutiya tutina herî xweş ku li Angorayê peyda dibe ji destekî dikeve destekî din. Ode zû tije dûman dibe. Bermalî di argûn de agir dadidin lêbelê ew agir tenê kesên nêzîkî xwe rohnî dike. Yên mayî di nav keldûman û tarîtiyê de winda dibin.

Li vê deverê ez cara yekem dibînim gundî wek ardû çî bi kar tînin. Paşê, li hemû başûr û li rojhilata Angorayê, li hemû Kapadokya kevn, ez ê wê destgeha germkirinê bibînim. Li Haymanayê, li herêma Yozgatê, êzing li tu deverê peyda nabin. Zivistan jî pir dijwar e. Gava bayê qerisî ku ji Rûsiyayê bêyî ku darek di rûyê wî de derkeve

wî rawestîne li ser deştên mezin dike vîzevîz û berfa bilind rûyê erdê vedişêre, ew têrê nake ku mirov xaniyên xwe di zikê erdê de bikolin û ji qulên malên xwe mîna lawirên ku zivistanan radizên dernekevin. Ma mirov wê xwarina xwe li ser çi agirî çê bike? Ji ber vê yekê, ji bo ku hemû welat ji binî ve bêxwedî û bê mal nemîne, mirov mecbûr bûn çareyekê ji bo agirdadanê û germkirina xaniyan biafirînin. Wan çareserkirina vê aloziyê di rêx û bişkulên hişkirî ên pez û dewaran de vedîtin. Ew rêxê didin hev, ji wan tepikan çê dikin û bi miqatebûn wan ji bo payîz û zivistanan dihêlin.

Di axurên ga û çêlekan de, li ser kozer û çêregehan, li deverên ku karwan radiwestin, jin û keç wê rêxê û wan bişkulan didin hev, davêjine çalên mezin, avê tev lê dikin û paşê ew wî "hevîrî" distirên. Ew destên xwe ta bin çengan radidin navê. Ew tepikan çêdikin û ji bo hişkirin û zuhakirina wan ew wan tepikên rêxê li ser erdê radixînin lê piraniya caran wan li dîwarên malan dixin. Gava payîz tê û berî baranan, jin û keç wan "gatoyên", wan kulorên sivik ji dîwaran an ji erdê radikin û li qorziyeke malê kom dikin. Eger ew tepik xweş hatibin çêkirin û hişk bin, agir zû bi wan dikeve û xweş dişewitin. Agirekî şînikî ji wan bilind dibe û bêhnek hinekî wek ya miskê ji wan derdikeve. Bi kurtî, mirov zû hînî wê bêhnê dibe û li Haymanayê, ew ji bo min tiştêkî gelekî xwezayî û asayî bû ku xwarina min li ser wan sergînan dihat çêkirin û min qelûna xwe bi bizoteke wan sergînan pêdixist.

Li her deverê, li hemû wan gundên Kurdan ên ji bo vê gera xwe ez li wan rawestiyam, ez pêrgî eynî tiştan hatim. Çi li Kara Ömerliyê be, Eskîçalış, Tamburoglu, Evliya Feqî û li gelek gundên din mîna Katrancî Inler be, ez her gav çav li eynî dirûvên mirovan, eynî cilûbergan, wî zimanî, wan urf û adetên rast hatim. Li her deverê, bêyî ku Kurdan dev ji konên xwe berdabin xanî ava kirine.

Lê ne tenê bi avakirina xaniyan ew bi vê axa ku bûye ya wan, girêdana xwe diyar dikin. Li derdora van hemû gundan, wan çend perçeyên erdan rast kirine û ajotine. Lêbelê ev çandin û çinîn ji bo wan hêna tiştêkî duwemîn e. Ew tenê ji bo xwarina xwe hinek ceh û genim diçînin. Ew ne bi saya pereyên ajotin û rakirina erdan dijîn, ew ne bi saya wan erdan dikarin kincên giranbûha, çek û silahên zêrînî û neqîşandî ku ew pir jê hez dikin bikirin an jî serokên wan li hespên xurt siwar bibin. Bi rastî hesp, pez û dewarên ku ew xwedî dikin dewletmendiya wan e. Ew dewarên xwe li Îstenbolê, li Îzmîrê, li Trabzonê difiroşin. Keriyên ku ew li ber xwe ji Haymanayê ta Konstantinoplê bêrawestan dajon, nêzîkî çel rojî bi rê ve dimînin. Şivanên kurd ji bo firotina van keriyên pez û dewaran gelekî li ser rêyan dijîn. Keriyên pez ji Kurdistanê bi xwe, ji derdorên Wanê, bêtirî saleke sax bi rê de dimînin ta digihêjin Konstantinoplê.

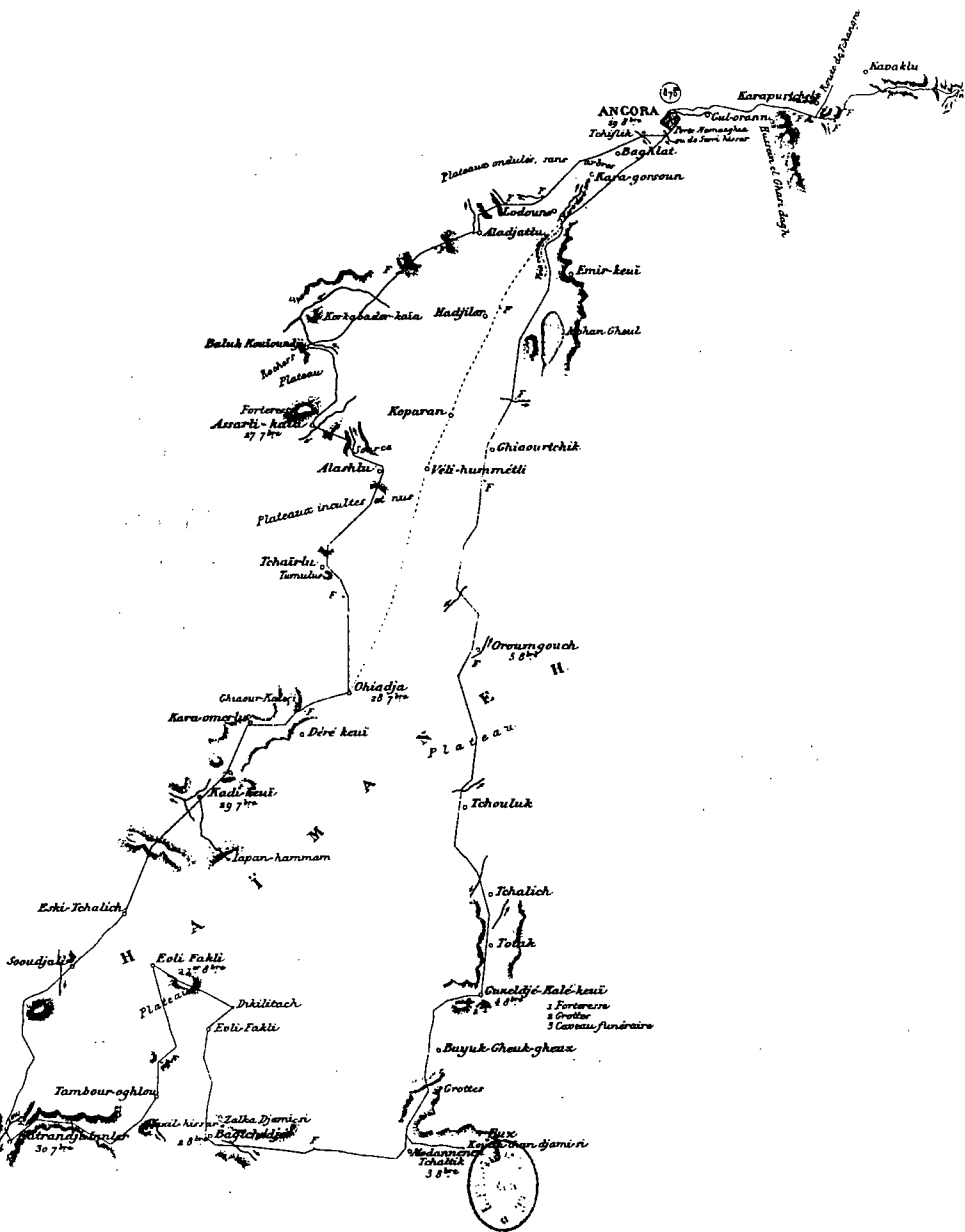
Ji nav gundên Kurdên Haymanayê, gundê Katrancî-Inlerê yek ji nav yên herî ava ye. Nêzîkî şêst deveyî li vî gundî hene û xwediyên wan bi kirê wan didin karwanan.

Her deveyek gihaştî hêjayê 8 hezar qirûştî, ango nêzîkî hezar û şeş sed firingên fransî. Giranbuhayiya deveyan bi gelekî ji ya dewarên din ên kedîkirî bilintir e. Li Haymanayê, gayê cot bi hezar qirûştî ye û yê hêna fêr nebûye cotkirinê tenê bi şeş sedî ye. Eger yek li vê deverê xwediyê deveyekî be, ew wek ku li Rojavayê xwediyê erebekê û hespên wê be. Di hemû Asya Biçûk de, deve di warê bazirganiyê de, şeweya guhestinê ya herî bingeîn e. Xwediyên wan perên pir fêde dikin gava ew deveyên xwe dixin bin xizmeta bazirgan û kiryanan. Lê ligel vê yekê, ne yek jî ji van deveyan li Anadolê hatiye dinyayê, ew hemû ji Sûriyeyê tên. Li gor gotina Kurdên Haymanayê, ev cinawir nikarin li ser vê axa wan bizên an beran bînin. Lê belê li Yûnanistana navîn, li Salonayê, ango li Amfisa kevn, keriyek deve ji dema dagîrkirina Tirkan li wê navçeyê dijî û gelek neslên wan danin dû hev. Tê zanîn jî ku li Toskane'yê, li Îtaliyayê, li dora Bîze'yê, xwedîkirina deveyan ji mêj ve biser ketiye. Çima Kurd van gotinan dibêjin em nizanin lê ew diçin Sûriyeyê, cîhûwarê xwezayî ên deveyan û wan ji wê deverê tînin, bêguman ji ber ku ew yek ji bo Kurdan çêtir û arzantir e.

Erê, me da dûv Kurdên ku terka çiyayên xwe dikin, Kurdên ku xwe dispêrên deverên xerîb. Me ew di rewşên corbecor, di hingavên cihêwaz û bihevgirêdayî yên jiyana koçberiyê de dîtin. Pêşî me da dû şivanê koçer ku xatir ji welatê xwe, ji axa kevn ya bavûpîran, ji çiyayên serberz û azad, cîwarê nijadê xwe dixwaze û me ew pêşkêş kirin. Me

nîşan da çawa ew ji roja ku ji welatê xwe derketiye li ser vê erda fireh digere, îro li ber vê kaniyê konê xwe vedide û sibeha rojê li ber kaniyeke din. Tu cîhûwar dilê wî danagirin, deşt, çiqasî bi jûn û bi ber be jî, qiraxên avê çiqasî gihayê wan ter û hênik be jî ew wî rewendî girênadin, kurmê wê gera bi endîşe naşikînin. Paşê em pêrgî koçeran hatin ji gerê westiyane, koçerê ku bi pêşeroja xwe dirame, dilê xwe dibijîne rewşeke araste, dixwaze pêwendiyekê di navbera jiyana ku dibihure û tiştên ku dîminin de peyda bike. Dûrtir, li navçeyeke din, me dît çawa ev besta han bi cîh bûye. Kurdan Haymana ji xwe re mîna welatekî duduyan dîtine. Piştî derketina wan ji nav çiyayên wan, erê şûna van salên dirêj ên terkeseî û sergermiyê di rabûn û rûniştina wan de dixuye, erê jiyana li ser erda rast ne wek ya çiyayên bilind û newalên kûr e, lê mîna ku tê gotin, "Şam şeker e, welat şîrîntir e" û Kurd li vê deverê hêna wek li Kurdistana xwe ya kevnare dijîn.

Li ser vê erda ku Kurdan kêm zêde kirine ya xwe, li ber me maye ku em Kurdan di danûstandinên wan bi Tirkan re bixwînin. Tirk ji her alî li dora wan in, gundên wan tev li yên wan bûne û desthilatiya giştî di destê wan de ye. Li vê deverê, Kurd nikarin xwe ji ber vê desthilatiyê wek berê li paş tixûbên çiyayên berz û daristanên reş biparêzin. Maye ku em di vê rewşa Kurdan ya nû û nerûniştî de eşkere bikin çawa ew herdem serbilind û jixwebawer dimînin, çawa bi tersî sistî û tembeliya

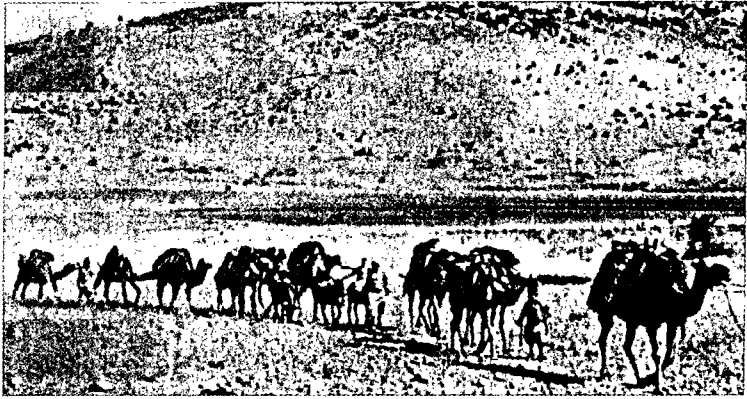

Réwitiya Perrot li Haymanayé.
 Bi destê Guillaume hatiye çekirin. Ji kitêba *Exploration archéologique*.

Tirkan ew hêz û çalakiyên bêhempa diyar dikin. Xwîna ku di reh û damarên wan de digere, dicoşe, ew xwîn bersiva van cihêwaziyan dide û mezinahî û bilindiya nijadê wan dibersivîne.

II

Di wan saetên ku min bi Kurdan re dibihurandin, min bêtirî carekê di bin banên xanî an konên wan ên reş de sebra xwe anî min ji wan xwest ku ew risteyên navên tiştên rojane ji min re bêjin. Ta ji min dihat min ew nav wek ku ew li ber guhên min diketin dinivîsandin. Ji mêj ve, rêzimanê hember zimanê kurdî xistiye nava beşê zimanên îranî û idyomên ku formên wan ên herî kevn ji me re di kitêbên Zerdeşt û di tîpên mîxî ên şahzadeyên Haxameniyên de dixuyin. Li dora min, gelekî zehmet bû ji bo wan şivanên bejî ku ew angoya nijadê hindo-europî fêhm bikin. Min nizanîbû çawa ji wan re rave bikira ku demûlêvên wan, zarava ku ew pê diaxifîn û rêziman û rehên wê, hemû xurû arî ne. Lêbelê kêfa wan dihat gava min ji wan re çend gotinên fransî digotin ku ew gotin hem ji aliyê dangan hem jî aliyê angoyên xwe wek gotinên wan bûn: non = nono, dent = dadan, pied = pê û her wekî din. Ew tê digihaştin ku zimanê me (ango zimanê fransî) ji yê tirkî bêtir nêzîkî zimanê wan bû. Ew ji can û dil dikeniyên. Diranên wan ên spî û xurt xuya dikirin gava min ji wan re dipeyitand ku ez û

Kurdan hêştir ji Sûriyê dianîn û bi kirê didan bazirganan. Ji arşiva Rohat Alakom.

hemwelatîyên xwe, em ên li paş deryayên dûr, em ên ji çiyayên Kurdistana wan wiqasî dûr bûn, em bi eslê xwe ji eynî wê navçeya Kurdan bûn, ku em û ew em perçeyek ji eynî malbatekê bûn lê ew malbat îro li bin asmanê fireh belavbûyî bû.

Her tiştê ku ez bi çavên serê xwe dibînim, her tiştê ku ez di nav Kurdan de li ser taybetmendiyên rabûn û rûniştinên wan fêr dibim fikra min ya pêşîn ji min re dipeyitîne: danûstandinên wan, rûhê wan, demûlêv û zimanê wan bi rastî hemû ji nijadê arî ne. Erê ew musulman û sunî ne, lêbelê tevgera wan bi gelek xaleyên xwe ji ya Tirkan cihêwaz e. Wek hemû milletên hindowropayî ên ketine ber pêla berfirehbûna islamê, wek Îraniyan, Kurdan tenê tiştên li gora xwe ji vê baweriya nû girtine. Ew hemû bendên vê olê pêk naynin. Erê ew di

nava welatê Tirkan de ne, lê jinên wan rûyê xwe venaşêrin û eger *gawirek* jî di ber wan re derbas bibe, ew qet bîra serûk û çarçefê nabin. Roja pêşî, gava ez li Haymanayê pêrgî Kurdan hatim, du jinên ciwan li ser cobarekê kinc dişuştin. Wan zuq li min û Mehmed nêrîn û bi ken silav li me kirin. Wan tiştine biqerf ji me re gotin, lê min kir û nekir kawsê min yê ku bi zimanê wan dizanibû qet nexwest ji min re wergerîne. Ez paşê li gundên din bêtir matmayî mam gava min dît ku jinên rûvekirî dihatin beşdarî civaka me dibûn. Wek ku di axaftineke giştî de jingundiyên me li Fransayê dikin, jinên kurd jî di nava mêran de, li mala ku em lê bûn rûdiniştin. Ta li bal van jinên musulman ên Girîdê, jinên ku bi eslê xwe yûnanî ne, meyê çêdikin û êşkere vedixwin û navûdengê wan bi musulmanên nebaş derketiye, ta li wê deverê jî, min tiştêkî weha nedîtiye. Jinên Girîdê erê ji jinên gelek perçeyên Împatartoriya Osmanî kêmtir nuxumandî ne, lêbelê ew rûyê xwe vedişêrin gava biyaniyek pêrgî wan tê û ew tucarî beşdarî civata zilaman nabin.

Li vê deverê, wek li deverên din jî, azadiya ku jin distînin rûmeta wan bilindtir dike. Li Angorayê ji me re dihat gotin ku jinên kurd kevaniyên çeleng û karker in. Tenê tiştê ji wan û mêrên wan re divê perwerdebûnek û hînkirinek herî bingeîn e.

Li gel ku Kurd di van wîlayetên navendî ên Asya Biçûk de ne wiqas pir in, hemû gelên nav û derdora wan hesabê wan dikin û bi her awayî hewl didin bi van cîranên hişk

û çors re li hev nekevin da ku şerekî vekirî di navbera wan de pê nekeve. Desthilatiya tirk bi nermî bi Kurdan re dide û distîne. Ji aliyê bacê û leşkergeriyê, ew di rêya serokên wan an *begên* wan karê xwe encam dide û tucarî daxwaz û niyazmendiyan xwe bi xurtî najo ser wan. Eger paşeyek bixwaze ji kesên bin îdareya xwe di çend qeza an çend gundan de du sê qat bêtir ji wan pereyên ku divê bide hukumeta navend bigire, bila hayê wî jê hebe ku ew tiştine weha narewa li gundên Kurdan neke û serê xwe nexe teqereqê. Eger ew tişteki weha bike, ew ê bibîne çawan siwarên kurd di cih de hemû rê û pêwendiyên bibirrin.

Li Angorayê, navûdengê Kurdan derketiye ku ew ji dizîtiya xwe ne têr dibin, ne jî diwestin û xuya ye ku ev navûdeng ne biderewan li wan hatiye kirin. Di dema ku min xwe ji serlêdana Haymanayê re amade dikir, dost û hevalên me ên Ermenên katolîk û Yûnanên Angorayê gelekî diltirsiya xwe diyar kirin. Wan di rêya kesên ku baweriya min bi wan dihat gihandine min ku ya baş ew e ku ez neçim. Rêya ku min dabû ber xwe ya çûyîn û ne vegerê bû. Min yekcar guh li van agahiyan nekir çûnkî min dizanîbû ku li hemû Anadolê eşqiyayên ku bi kêfa xwe dikarin Ermen, Tirk û Yûnanan tazî û talan bikin, ceger nakin êrîştî Francan bikin. Ew dizanin ku bi vê yekê tiştê ku ew ê bi dest bixînin ê gelekî ji xesar kêmtir be. Weha jî, erê ez ji aramî û asaya xwe bawer bûm, lê min xweş jî dizanîbû ku bîr û bawerî bi Kurdan nedihat çûnkî

ew tu rûmet û giraniyê nadin ne ruh û ne malên mirovên din. Bi wî dilê saf û sade ku Odîseyos, qehremanê kitêba Homeros, pesnê dizîtiya xwe ya deryayî dike, Kurd jî bi wî dilê saf pesnê dizî û rêbirriya xwe dikin. Li gundê Tamûr-Oxlû, gava ku min li odeya mêvanan firavîn dixwar, çend mêvan li dûv hev derbasî hundir bûn. Ji nav wan, Kurdekî ji gundekî bi qonaxa dehduwanzdeh saetan li başûr dûr çekên xwe nîşanî min da: tifingekek nexerab fransî bi du teqan. Çend demançeyên du derb û bi zîvhelayî, balteyekî sivik û neqîşandî. Min jê pirsî gelo ew nêçîrvan bû. Wî bersiva min da û got ku wî tifing û hemû çekên xwe tenê ji bo kuştina mirovan bi kar dianî. Kesên dora min, bi ken, ji min re peyitandin ku bi rastî ew dizekî yeman bû û wî di jiyana xwe de gelek nerindî kiribûn. Ew yek belkî pir rast bû lê min bawer kir ku wan kesan dixwestin bêtir henekên xwe bi min bikin û min bitirsînin. Min jî ew yek bi henekî girt û hişt ku ew çeteyê fortek wek ji darê bikeve. Ev Kurdên hanê, bi kêmanî anuha, nema xelkê dikujin lê bi hêsanî dikarin hesp an dewarên gundiyan bidizin. Li gundên Tirkan ên navçeya Haymanayê, min gelek caran li gundiyan guhdarî kir. Wan gazindên xwe dikirin, digotin ku ne ji mêj ve Kurd hatibûn diziya wan. Lê ji tirsê ku Kurd li wan bîst xezebê, wan tucarî bîr nedibirin tiştên xwe bi zorê vegehrînin an tola xwe rakin. Di navbera Angorayê û Kayseriyê de, Kurd bi birrên deh an panzdeh siwar gelek caran karwanan talan dikin. Ji demeke ne dûr piştî çûyîna min î Haymanayê,

şandeya fransî ji Angorayê berê xwe da gundê Kayacikê da ku çemê Halysê derbas bike. Gava em gihaştin vî bajarê biçûk, me bihîst ku roja berî gihaştina me, li ser eynî wê rêya ku me dabû ser, şeş dizan, şeş Kurdên Haymanayê panzdeh kes tazî kiribûn. Kesên ku hatibûn talankirin çend gundiye ciwan bûn, ew bi pûş û dar û tiştên xwe diçûn bajêr da ku wan bifiroşin. Dizan tefşoyên wan, kincên wan û hespên wan ên herî baş biribûn.

Gava mirov fêr bibe hergav tirsaxwe berde hinava kesên din, ew mirov ê di ber xwe de bide. Bê desthilanîn zora wî naçe û malê wî jê nayê standin û dizîn. Di îlona 1861an de, em li Angorayê bûn, dizan di navbera vî bajarî û Nikomêdiyê de, li kêleka bajarekî biçûk bi navê Nalî-Xan, êrîşî karwanekê kiribûn. Di nav rêwiyan vî karwanê de Kurdek hebû, bazirganekî mezin yê pez û dewaran bû. Ew ji Konstantînoplê vedigeriya û wî hemû pere û malên xwe xistibû rêwîtiya wê karwanê. Piraniya mirovên karwanê Ermen bûn û hema dengê dizan gihaşt guhê wan, wan bi qîrîn gotin me nekujin em teslîm dibin. Lê mîrê Kurd nîşana desthilaniyê diyar kir. Çeteyan ji paş daran diteqandin, ciyê wan ji yê rêwiyan karwana nivê rê çêtir bû, biserketina wan misoger bû. Ligel vî yekê, dizek hat kuştin û çend birîndar bûn. Du sê Tirkan û çend Yûnanên Kayseriyê wek mîrê Kurd kirin, wan jî li dijî çeteyan şer kirin. Ermenan tîfîng dadigirtin û didan destê mîrê Kurd yê ku qiyamet radikir. Tenê gava guleyan mîrê Kurd û pênc rêwiyan din kuştin şer rawestiya û dizan bi kêfa dilê

xwe hemû karwan tazî û talan kirin.

Ev dilgermiya han, ev hêza xwezayî ya ku di van qadên talankirin û kuştinê de dipijiqin, hin Kurd ji mêj ve dizanin çawan û çêtir wan di warê karûbaran û bazigraniyê de bi kar bînin. Tê gotin ku di vê qada bazarganiyê de Kurd çelengiyeke mezin didin xuyakirin. Piştî derketina me ji Haymanayê bi mehekê, me ê çemê Halysê, ango Kizilirmakê derbas bikira. Çem li ser rêya ku ji Yozgatê derdikeve li dora giravek biçûk dibe du şax. Şaxê herî kûr 18 metran pehn e û pirek textînî biçûk li ser heye. Şaxê din erê pehntir e lê ne kûr e, ava wî tenê digihêje çogên hespan û mirov dikare bi pêyan bide nav. Zivistanê, rewş bi giştî tê guhertin û carinan şeş hefteyan an du mehan rêbirrîna çem bi peyatî ne mumkin e. Mirov bêgav dibin ji bo guhestina dewar û karwanan keleka hêdî û bi bal bi kar bînin. Weha jî, mirov bi hêsanî dikare têbigihêje ku rewşeke weha di rûyê bazirganiyê de çiqasî naxweş e. Di 1861an de, hukumatê biryarek girt ku ew li ser çemê Halysê, li jora Kalecikê pireke textîn li ser lingên ji qermîtan ava bike. Ji bo vê pirê, desthilatîyê 25 hezar qurûş dan, niştevanên Kalecîkê yê hezar, yê 500 qurûş dan, her yekî li gora karîna xwe da, lê beşdarê serekîn kirîdarekî Kurd derket. Ew bazirganê mezin yê dewaran hergav ji bo karûbarên xwe diçe Konstantînoplê. Di destpêkê de, wî 25 hezar qurûş ji bêrîka xwe dan û got ku roja ku ew ê li ser piştî hespê xwe, ji bo cara pêşîn, di ser pirê re here, ew ê 10 hezarên din jî

bide. Li gorî hemû texmînan ew ê berî zivistanê di ser pirê re biçe.

Mirov dibîne ku ev Kurd di warê kirînûfirotinê de biryarên xurt digire. Ew ji dîtînen xwe pir bawer e û ev yek wek kalîte, wek taybetmendî, bi xwe li her demê pir kêr e. Da ku ew karûbarên xwe hem bêtir hêsan û araste (muntezem) bike, ew bêtir ku dudilî bibe nêzikî 9 hezar frangên fransî, perene pir ji bo vî welatî dike qurban. Bi radeyeke helbet mezintir, kargehdarên me yên Alzasê tiştêkî wek vî Kurdî kirin. Ji bo xercên rêya ku ji Munster'ê diçe Gerardmer'ê û di Schlug'ê re dibuhure, ew bi comerdî beşdar bûn.

Bazirganiya Mulhouse'ê jî tiştêkî weha kir, mîlyonek frangên fransî ji bo çêkirina vî rêya avî ya Sarre'ê ku hêna teva nebûye da. Ma ne balkêş e ku li Rojhilatê, li nîk Kurdekî ku ji me re hêna dikare mîna mirovekî bejî xuya bike, Kurdekî bêguman nizane ne binivîse ne bixwîne zanebûnek weha mezin di warê bazirganiyê de xuya bike? Eger pîrsek wek ya vî pirê, di eynî vî çerçevê de, li Ewropayê biqewime, ma gelek mirovên bajarvanî û pêşketî ê bêtir destên xwe li perên xwe negirin û ew ê çavtengiyan nekin? Ma li Ewropayê bi xwe jî hemû bazirgan dikarin têbigihêjin ku ew Kurd bi zanebûn perên xwe dixê wê pirê çûnkî eger lehiyek ji nişkê ve bê û rêya hemû karwanan rojekê ji rojan bigire, ma ev yek ji bazirganê têr re wê ne xesarek mezintir be ji wan pereyên ku ew dixê pira Halysê?

Ji hêz û cegera ku mêrên vî nijadî di rewşên dijwar de nişan didin, min berî sê salan nimûneyek balkêş bi çavên serê xwe dîtibû. Di nav van tevliheviyên ku fermandarî û tevgera kambax ya Welî paşa di sala 1858an de li Girîdê peyda kiribûn, bajarê Kandiyê tije musilmanên navqetayî û birçî bûbû û tişteke nema bû ku hemû bajar bibûya qada tevliheviyên dijwar. Bêtirî carekê, tişteke nema bû ku Tirk êrîşî mesîhiyan bikin û wan serjêbikin. Eger tişteki weha bibûya, wê gavê ji kuştinên Cedehe bi sed qatî bêtir xwîn ê birijiya. Di nêrîn û dîtînen hemû kesên ku ev bûyerên hanê taqîb kirin, bi saya du mirovên pak ev kuştinên pir çenebûn. Yek ji van herdu mirovan axayê Itard, karmendekî qunsilxaneyê fransî bû û anuha wefat kiriye. Yê din paşayekî kurd bû, beriya çend salan nefî wê deverê bûbû. Ev ciwanmêr demeke dirêj hakimê perçeyekî serbixwe û azad yê Kurdistanê bû. Wî li wê navçeyê desthilatiyek bi rêkûpêk bi kar anîbû ku tucari berî wî peyda nebûbû. Gava kawasê min carinan, ji me re behsa hişkiya wî ya bêdilovanî fikir, wî keyê Portuxalê Dom Pedre yê Dadmend dianî bîra min. Ew mêrê kurd bêtirî caran li bajarê Wanê rûdinişt. Rojekê wî fermanek li bajêr derxist ku mêrê ku bi çek û silahên xwe di çend deriyên bajêr re derbas biba, destê wî ê ji movikê bihata jêkirin. Piştî wê fermanê, rojekê serokekî ciwan, merivekî gelekî nêzîkî malbata wî begî û yek ji kesên li ber dilê wî herî şîrîn bi birrek siwarên xwe vegeriya bajêr. Begê kurd ew xort bi çend karûbaran şandibû û xort bi nûçeyên

pîroz vedigeriya. Dergevanan ji wî xortî re fermana bilind gotin lê wî ji binî ve guh li gotinên wan nekir û got ku ew qedexekirinên hanê ne ji bo yekî wek wî bûn. Bi wê yekê jî, wî hespê xwe ajot û li ber destê Bedirxan amade bû da ku serkeft û pîroziyên çûna xwe biguhezîne wî. Di eynî wê gavê de, dergevan gihaştin û ji serok re gotin çawa wî ciwanî fermana wî şikandibû. Beyî ku Bedirxan bêtir li wan guhdarî bike, wî destê biraziyê xwe yê delalî birrî. Piştî vê cezaya nerekmane, wî hezkirinek bêhempa jî wî re diyar kir û ew di nav xelat û rûmetên bilind de hişt. Serokê ku serkêşiya gêjane ya mirovekî ji malbata xwe weha ceza dikir helbet tirsek pir mezin berdida dilê firqûzan. Di herêm û derdorên di bin femandariya wî de, kesî nizanîbû dizî çi ye. Mirov dikarîbû kîsikekî tije zêr li ser rêyekê bihişta bêyî ku kesekî biwêrîba destê xwe dirêjî wî bikira. Tucarî wek wê demê Kurdan tirsî xwe nexistibûn dilê cîran û kesên derdora xwe.

Nestoriyên wilayeta Taurisê ji çend salan ve xerac didan Bedirxan. Di 1844an de, axundên mezhebî û suxteyên emerîkî bi pêşniyarên tewş ew Nestorî sor û gûr kirin ku ew bes xeracê bidin û ji bo berxwedan û serîhildanê xwe amade bikin. Çend meh di wê navberê de derbas nebûn Kurdan hemû gundên Nestoriyan kivil û wêran kiribûn. Wan tiştê ku ji ber xezeb û rîka wan filitî bû mîna dîl û esîran bi xwe re biribûn nava çiyê.

Dengê malkambaxiyên Nestoriyan li Ewropayê olan û deng da. Mîsyonerên emerîkî û balyozxaneya înglîzî

gelekî li ber malwêranîyên ketin. Wan Bab-î Alî sor û gûr kirin da ku ew vê zordariyê ceza bike û ji bo cara dawîn dîsa hewl bide hustuwê Kurdistanê bişikîne. Bedirxan li dijî paşayên ku hatin şerê wî dest bi şerekî dirêj û navdar kir. Tenê di 1847an de zora wî çû çûnkî hejmara dijminan gelekî bi ser ya wî û siwarên wî ket û ji aliyekî din perçeyek ji aliyê wî bi wî re xayîn ket. Piştî ku Bedirxan şikest, hukumatê ew ji Kurdistanê dûrxist, ew avêt Kandiyê, li girava Girîdê. Lê navûdengê serfiraziyên wî berî wî gihastîbû wê deverê û ji ber kesayetiya xwe, şexsiyeta xwe ya bijarte û navûdengê xwe, wî zû nav xelkê giravê de ciyekî bilind û taybetî girt. Gava tevlihevî der bûn, Bedirxan kubarî û malmeziniya xwe bi kar anî. Erê tu bandora wî ya giştî nebû, erê tu hêz di bin femandariya wî de nebûn, lêbelê wî bê rawestan kar kir, ket navbera Tirk û Yûnanan, ji nik yekî çû nik yê din. Wî geh evên han bi pêşniyarên xwe ên aqilane haş dikir, geh dilê yên din bi piştgirtî û sozên xwe dixist cih. Gava kîn û xezeba mezin dest çekdar dikirin, Bedirxan her gav amade bû wan çekan dûr bixîne da ku li dijî rebenên mesîhî neyên bi kar anîn. Berî du salan, li Şamê Ebdulqadirê Cezayirî bi karekî weha rabûbû lê serokê kurd di navgirtinan de bêtir bextiyar bûbû û bi ser ketibû. Wî nehişt kuştinek mezin çê bibe lê serokê ereb tenê çend serî ji nav destên celadan xelas kirin. Tiştê ku hişt mêrekî wek Bedirxan di demeke taybetî û dijwar de, li welatekî biyanî, bandoreke serketî û hêja bilîze, ew e ku wî di

demek dirêj de pelikên bilind ên fermandariyê girtibû. Serdariya wî taybetmendiyên wî ên xwezayî derxistibûn holê. Hînbûyîna karînê, cengê, hunera danûstandinê, jiyana zindaniyê, dûrxistin û xerîbiyê ew fêr kiribûn çawa ew mirov û tiştan nas bike. Hişê wî vebûbû û di eynî wextê de xuyê wî hem nerm hem xurt bûbû. Tiştê ku ji Kurdên Haymanayê re ta îrroj kêm ew e ku mercên wek yên li ber Bedirxan peyda bûbûn hêna li ber wan çê nebûne. Guman nakeve dilê min ku di nav serokên van malbat û gundan de gelek mirov hene ku bi ceger û hêza xwe ê bikaribin di demeke nêzîk de di qadeke mezintir de eger hat û qewimî ciyê xwe bigirin. Tirk dixwazin bibêjin ku ew Kurdan, ango cîranên xwe biçûk dibînin. Axayekî tirk bersiva pîrsek min da û got: "Dibe ku carinan em keçên Kurdan mehr bikin, lê em tucarî keçên xwe nadin wan." Wi ji bîr dikir bigota ku Kurdan carcaran xwe li bendeyî wê destûra ku Tirkan nedidan ranedigirtin. Li ser rêya me, gava em dizîvirîn Angorayê, em li gundekî Tirkan bi navê Çalış rawestiyan. Bûyereke li wê hêlê qewimîbû û li hawîrdor behsa wê dihatkirin. Keçeke tirk, li dora bîst salî, keça axayekî ji axayên Çalışê yê herî dewlemend û pozbilind yê hemû wilayetê xwe dabû dû şivanekî kurd. Xuya bû ku keç bû ya ku daxwaza xwe eşkere kiribû û çend rojên wê û wî xortî di nava çiyana de buhurîbûn. Tirkên gundên derdorê dabûn pey wan. Piştî ku wan keç girtibûn, wan ew li mala cîranekî danîbûn; bavê wê nexwest wê di bin banê xaniyê xwe de bihewîne. Li

her deverê herkesê ji xwe dipirsê ka bav ê çi bike ji serê wê gunehkarê. Gelo ew ê wê bide şivanê kurd? Lê eger ew vê yekê bike, mezinahiya wî ji ber mervantiyek weha ê kêr bibê. Gelo ew ê wê bide Tirkekê ku ji bo perên wî ê zû kezîkurê li xwe mehr bike? Gelo ew ê şevêkê ji şevên Xwedê ê destê xwe têxe qirka wê û wê bifetisîne? Gava ku dev û ziman hinekê ji vê serpêhatiyê biwestin, gelo ew ê sibehekê bibêje ku keça wî ji serê çend rojan nexweş bû û ew danê êvarê miribû? Kesekê ji ber mirineke weha ê serê xwe neyêşanda. Şivanê kurd yê ku namûsa mala yê Tirk xistibû nav nigan Xwedê giravî nehatibû zefte, ji nav destan filitî bû. Xwedê tenê dizane Tirkan çiqasê dixwestin toreyan bi serê wî bînin û wî ceza bikin.

Lêbelê bêguman wan rê li ber wî vekiribûn da ku ew bireve. Eger wan tiştek bi wî şivanî bikirana, wan ê hemû eşîra wî Kurdî li xwe sor û gûr bikirana û Tirk di nava xwe de hesaban ji Kurdan dikin. Gava keysa wan lê were, ew bi şêwekê sexte û bi xêrnexwaziyek mezin Kurdan biçûk dikin, lê belê ew herdem li ber xezeb û hêza Kurdan xwe xwar dikin.

Li Haymanayê, eger yek ji herdu regezên xwediyên vê erdê di bin tasîra ya din de bin, tiştê balkêş ew e ku ne Kurd in ên di bin tasîra Tirkan de ne da ku ji rabûn û rûniştinên wan bigirin. Erê, Tirkên cîhangîrên Anadolê, xwediyên kevn yên erdê, ligel ku rûmeteke biçûk li hember şivanên şerûdî diyar dikin, ew li gelek herêmên vê wîlayetê hin bi hin rabûn û rûniştinên xwe nêzîkî yên

Kurdan dikin.

Li dawiya vê gerê, em rastî Modanen-çaltik hatin. Ew gundekî mezin e di nav erdeke fireh de ye. Li ser wê erda beyar hespên me bi simên xwe hergav refên kewzeran bi firê dixistin. Ji nêrîna pêşîn, Çaltik ji me re wek gundekî Kurdan xuya bû. Gelek konên reş li ser mêrgan vegirtî bûn. Xaniyên gund berjêrê gir bûn. Wek di nav Kurdan de, jinan rûyê xwe ji binê ve ne li ser kaniyê û ne li ber konan venediştartin. Lê belê gava em li bin konekî ji wan konan rûniştin û em bi axayên gund re peyîvîn, van axayan di cîh de ji me re diyar kirin ku ew Tirk in, ne Kurd in. Diyar bû ku ji binê ve li xweşiya wan nedihat ku me ew wek Kurdan û ne mîna Teteran dîtibûn. Gava min xweş li demûlêvên wan nêrî min nas kir ku wan rast digotin. Ji wan kesên dora min yek jî ne wek Kurdan bû. Eger wan devê xwe venekirana jî û negotina ku ew Tirk bûn, ji şiklên wan û ji wê sistiya wan ya berbiçav ez ê di şaşîtiya xwe ya pêşîn de bigihaştama. Rast bû ew Tirk bûn lêbelê ji ber ku derdora wan eşîrên Kurdan bûn û merc û derdora ku ew tê de dijîyan mîna yên Kurdan bûn, ew bêyî besta xwe bûbûn mîna cîranên xwe, wan tiştêk ji tevger û xuyên Kurdan girtibûn.

Ta îroroj tiştêk heye nehiştiye ku Kurd di wîleyeta ku wan girtine ji serkeftina xwe ya nebilêvkiyê lê berbiçav fêde bikin. Gelek tiştan nehiştine ku mezinbûna wan derkeve: tenahiya ku zimanên wan ew xistinê, urf û edetên wan, nezaniya wan, ev edetên çeteyetiye ên ku

qelsbûyînê bi xwe re tînin. Carinan jî hevdestiya karmend û pêşkêşên desthilata navendî di berdewamiya van edetên çetayetiye de heye. De ka bila leşkerên nizamî bixin bin xizmeta fermanarên Kayseriyê, Yozgatê, Afyon Karahîsarê û Angorayê! De ka bila hemû diziyên bi destçekdariyê dibin bi şeweyekî hişk di cih de wek di dema Izet Paşa de û anuha jî dikare bibe, bêne ceza kirin! De ka bila desthilata navendî yekî mîna Ahmet Wefîq Efendî bişîne Haymanayê! Eger tiştên weha bibin, wê gavê mirov ê bibîne çawan Kurd ê zû dev ji dizî û rêbirrînê berdin. Mirov dizane Kurd ê berê xwe bidine çî û ew ê çî karî bikin, bazirganê mezin yê Kurd nimûneke berbiçav e. Wî ji Sultên bêtir comerdiya xwe da xuya kirin gava hişt ku herdu qiraxên Halysê bigihêjin hev û di hemû demên salê de rêyek ji rêyên herî giring di Asya Biçûk de herdem vekirî bimîne. Beşê herî baş yê bazirganiya pez û dewaran li Anadolê di destê Kurdan de ye. Ew Kurd fêdeke mezin jî dikin gava diçin li Sûriyê deveyan deyn dikin û wan bi kirê didin kesên karwanan bi rê dikin. Ew dîsa ji guhestina malê bazirganan ber bi Îzmîrê, Dardanelê, Nikomediyê an Samsûnê jî fêdeke mezin dibînin. Çandin û çinîn ne ji mêj ve ketine nav wan lê ew pêşketî ne û li dora gundên wan berfireh dibin. Rewşa wan ya aborî roj bi roj çêtir dibe. Pêwendiyên wan bi gelên din ên Rojhilatê re pirtir dibin. Rojekê ji rojan, Kurd ê hîs bikin ku hinek xwendin, ji wan re giring e, eger ne be jî ew ê ji bo pêşbirina danûstandinên wan ên

bazirganî û xêra wan be. Eger ew carekê di sedsaleke wek ya me de şiyar bibin, ma ew ê paşê zû çavên xwe bigirin? Gelo mafê mirovan tune ku ji bo miletekê comerd û nijadekî bilind hêvî û daxwaziya pêşerojê bextewer bike? Gelê Kurd ta îroroj gotina xwe negotiye, rola xwe nelîstiyê, karînên xwe nîşan nedaye. Hêza wî ya xwezayî wek xwe maye, tu tiştî ew şelû nekiriye, hemû jiyana wî di çerçeva xizaniyek gundane û sergermiyên dilawerane de buhuriye. Ma mafê me tune ku em pêşerojê geş li ber vî miletî hêvî bikin?

Berî ku em ji Haymanayê derkevin, bila ew keleha kevn ya Medan an Asûriyan ji bîra me neçe. Ew herdu cengawerên qerase ên li kêleka derî li ser tehtê û destên wan ên kevirînî ber bi Rojavayê dirêj kirî bila em wan ji bîr nekin. Eger ew Rojava di hizir û ramanên hunermendên çort û çors de bû, eger herdu cengaweran ji daketiye reh û regeza xwe dixwestin ku ew wê erdê bigirin û hêna dûrtir herin, mirov dikare bibêje ku koçberên Kurdan daxwazên wan cengaweran bi cîh anîne. Eger paşê ev erda han di nava sedsalan de ji destê xwediyekî ketiye destê xwediyekî din û di van dewranên dawîn de ketiye destê dagîrkerên Teteran, Kurd bêyî ku navdariya kalûbavên xwe û ta navê wan jî bihîstibin daxwazên wan bi gewde dikin. Ji nû ve, piştî serfiraziyên Keyaksar, serokê Medan û Kûroş, padîşahê Farsan, va ye dîsa mileteke bi reh û zimanekî îranî navenda Asya Biçûk digre û hewl dide wê bixîne bin tewana xwe. Eger

texmînên me ne şaş bin, li ser vê axê, ev millet roj bi roj ê xurtir bibe. Ew ê wek Yûnan û Ermenan hin bi hin bi ser Tirkan bikeve da ku ew tu maneyê ji hebûyîna wan li wê deverê nehêle. Dijî nijadê tûranî, serfiraziya Kurdan ê serfiraziya dawîn ya nijadê hind-ewropayî be, ew ê serkeftina wan li Skîtên dîrokasên kevn, Moxol û Teterên demên dîrokasên îroyî be. Erê ew ê serkeftinek weha be çûnkî mirov çî navî li Teteran bike, bandor û çalakiyên wan di dîroka mirovahiyê de hergav tenê wêrankirin bûn. Ew her ji demekê dihatin, împaratoriyan qels dixistin û rengê guhertinên kûr û girîng didan dinyayê.

Georges Perrot

REVUE
DES
DEUX MONDES

XXXVe ANNÉE. — SECONDE PÉRIODE

TOME CINQUANTE-CINQUIÈME

PARIS

BUREAU DE LA REVUE DES DEUX MONDES,
RUE SAINT-BENOÎT, 20

—
1865

Kovara ku nivîsa G. Perrot ya li *Kurdên Haymanayê* hatiye belavkirin.

LES

KURDES DE L'HAIMANEH

A neuf heures de chemin vers le sud-ouest d'Angora, l'ancienne Ancyre, tout près du petit village d'Hoiadja, se creuse dans ce vaste plateau que l'on appelle l'*Haimaneh*, et qui s'étend vers Afoun-Kara-Hissar et Konieh, une gorge assez profonde. Il y a là comme un défilé que traverse un sentier très fréquenté. C'est par là que devait passer autrefois la route qui d'Ancyre menait à Gordium et à Pessinunte. Au-dessus de la gorge se dresse une antique forteresse ruinée que j'ai été le premier voyageur européen à visiter. Les paysans des environs l'appellent *Ghiaour-Kalé-Si* (la forteresse des infidèles). Elle occupe le sommet d'un haut mamelon qui domine le chemin. Une double muraille cyclopéenne, en gros blocs formant des assises irrégulières assemblées sans ciment, défend le petit plateau qui termine la colline : l'une en borde la crête; l'autre, à 40 mètres environ au-dessous de la première, servait d'ouvrage avancé du côté qui regarde la vallée et qui descend vers la route. C'était la première construction de ce genre que j'eusse encore rencontrée en Asie-Mineure.

Mais ce qui, bien plus que ces murailles, fait l'intérêt de ces ruines, ce qui leur imprime un cachet d'antiquité reculée et d'étrange originalité, ce sont deux grandes figures, hautes d'environ 3 mètres, sculptées dans le rocher, à gauche de l'entrée de la forteresse. Ce sont deux guerriers coiffés d'une tiare, ou d'un casque en forme de tiare surmonté de l'*uræus*. Tous les deux sont dans la même position, debout, la main droite étendue vers l'occident. Le bras gauche, replié devant la poitrine, semble tenir quelque chose: quoi?

Kurdên Haymanayê. Rûpelê pêşîn ji gotarê.

Geroges Perrot (1832-1914)

Perrot di berhema xwe ya bi navê Dîroka hunerê di kevnahiyê de li ser van herdu muceseman careke din vedigere û agahiyên ku ew di gotara *Kurdên Haymanayê* de dide dugîsin dike. Ew behsa Kurdan nake û bêtir di vê kitêbê de hewl dide ku wan bixîne çerçeva bajarvaniya Hîtîtîyan. Lê ji ber tunebûna lêkolînan li ser van herdu muceseman û nebûna nivîsandinê li ser kevirên tehta, dilê Perrot tucarî bi giştî nakeve cîh. Ew ê hêna benê gumanan birêse û bibêje: "Serê mêrê bi rîh yê *Keleha Gawiran* dibe ku ew yê keyekî nînewayî be." (Rûpel 779).

Di hemû nivîsên xwe de, Perrot nikare bêje bi rastî karsazên wan herdu muceseman ji çi miletî ne. Perrot dizane ku gundiyê vê herêmê Kurd in lê di vê kitêbê de ew tenê gotina *Gundiyan* bi kar tîne, nabêje ku ew dehduwanzdeh rojan di nava wan û gundiyên derdora wan de geriyaye. Paşê ew dixwaze bipeyitîne ku ew herdu cengawerên li ser tehtê bi destê hunermendên Hîtîtîyan hatine saz kirin. Ew dibêje ku şik tenê kêlîkekê jî nakeve dilê mirovan gava dibe behsa avihiyeke din ya ku ew jî ta berî rêwîtiya me nenas bû. Me ew li wilayeta Haymanayê vedît, neh saetan li başûr û rojhilata Ancyrê, nêzî gundê

Hoyaca. Gundî ji vê kelehê re dibêjin *Keleha Gawiran*.”
Beşê ”Les Hétéens, les monuments hétéens de la Phrygie.
Di *L’Histoire de l’Art de l’Antiquité*. P. 714.

Perrot pirsiyaran ji gundiyan dike, derdora wan rave dike, behsa kon an xaniyên wan dike, çîrokên wan ên kevn dide hev, behsa tiştên wan dike bêyî ku xwendevanê wî jê sar bibe. ”Gaston Lavalley tiştêkî weha li ser ”Girava Girîdê û bîranînên Geroges Perrot, dinivîse. *Revue de l’Instruction publique*. No 41, sal 26. 1867. Mirov dibîne ku bi gotara *Kurdên Haymanayê* Perrot eynî vî karî dike. Lêbelê eger kêfa Perrot ji Yûnanên Girîdê re nayê, di vê gotarê de, wek berê me gotiye, ew ji Kurdan hez dike û hêviya wî di wan de xurt e.

”Mirov dikare îro di begên Kurdan de daketî û cîhnişînên keyên Hîtîtîyan bibîne. Ew ji bilî lêkirinên ertêşî tu şeweyên avahîsaziyê nizanin. Ji *Histoire de l’Art dans l’Antiquité* (1881-1914) (Dîroka Hunerê di Kevnahiyê de). Paris, 1887, rûpel 535.

PERROT (Georges), archéologue français, né à Ville-neuve-Saint-Georges (Seine-et-Oise) le 12 nov. 1832. Il entra à l'École normale supérieure en 1852, et fut nommé membre de l'École française d'Athènes en 1855. Rentré en France en 1858, il professa la rhétorique dans plusieurs lycées, puis, en 1861, il fut envoyé par le ministre de l'instruction publique en mission archéologique en Bithynie, en Galatie et en Cappadoce. Le gouvernement impérial lui facilita les moyens de publier les brillants résultats de sa mission, ce qu'il fit dans un grand ouvrage, intitulé *Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie*, etc. (Paris, 1862-72, in-4, avec un vol. de pl. in-fol.). Entre autres importantes découvertes, M. Perrot donnait le texte exact et critique du fameux testament d'Auguste connu sous le nom de *Momument d'Ancyre*. M. Perrot publiait entre temps un livre pittoresque : *Souvenir d'un voyage en Asie Mineure*, 1863, in-8 ; il collaborait à la *Revue de l'Instruction publique* et à la *Revue des Deux Mondes*, et il donnait une traduction française des *Nouvelles Leçons sur la science du langage* de Max Müller. De nouveaux voyages en Grèce furent, dans la suite, l'occasion des ouvrages suivants : *Mémoire sur l'île de Thasos* (1864, in-8) ; *De l'état actuel des études homériques* (1864, in-8) ; *l'île de Crète, souvenirs de voyage* (1866, in-12) ; *Essai sur le droit public et privé de la République athénienne* (1867, in-8) ; *De Galatia provincia Romana* (1867, in-6) ; *les Peintures du Palatin* (1872, in-8) ; *l'Eloquence politique et judiciaire à Athènes, les précurseurs de Démosthène*, en collabora-

tion avec Léon Renier (1873, in-8) ; *Mémoires d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire* (1875, in-8). On trouvera aussi un grand nombre d'écrits archéologiques de M. G. Perrot, dans la *Revue archéologique* qu'il dirige en collaboration avec M. Alex. Bertrand, ainsi que dans le *Journal des savants* et les publications de l'Académie des inscriptions et belles-lettres dont M. Perrot est membre depuis 1874. Mais l'ouvrage qui aura absorbé la plus grande partie de la carrière de M. Perrot est son *Histoire de l'Art dans l'antiquité*, en collaboration, pour la partie architecturale, avec M. Ch. Chipiez, entreprise magistrale dont le t. Ier remonte à 1882 et le VIIe, qui traite seulement des débuts de l'art grec, est en cours de publication (1899). M. Perrot, qui a été nommé professeur d'archéologie à la Sorbonne en 1875, est actuellement directeur de l'École normale supérieure.

E. BABELON.

Li ser Perrot, ji La Grande encyclopédie

NOUVELLES ARCHÉOLOGIQUES ET CORRESPONDANCE

GEORGES PERROT

Notre cher maître fut heureux jusqu'à la fin, *felix nullo turbante deorum*
Après avoir goûté toutes les satisfactions où peuvent prétendre le mérite, la

tendresse familiale, l'amitié, il a eue le bonheur suprême de l'euthanasie. Par la
chaude journée du 30 juin, il travailla, vit les siens, sortit longuement à pied,

Rûpelek ji gotara Salomon Reinach bo bîranîna mirîna Georges Perrot.
Kovara *Revue Archéologique*, 1914 nr II, rûpel 121 - 127. Perrot û Salomon
Reinach bi hev re di serokatiya *Revue archéologique* (kovara arkeoloji) de bûn.

entre Angora, Afioun-Kara-Ilissar et Konieh, appartient à une toute autre race que les Turcs. Ce sont des Kurdes, cousins-germains des Persans et nos parens éloignés. C'était surtout pour étudier chez elle cette population intéressante et curieuse à plus d'un titre que je m'étais décidé à quitter Angora, à y laisser mes deux compagnons, M. Guillaume, l'architecte et M. Jules Delbet, le médecin de la mission que j'avais l'honneur de diriger. Seul avec un honnête et brave Turc, Méhémed-Aga, qui ne m'avait pas quitté depuis cinq mois, je passai dans l'Haïmaneh une douzaine de jours, visitant de préférence les villages kurdes et faisant causer le plus possible les hôtes chez qui je m'arrêtais pour prendre le repas et faire la sieste de midi. Je tire aujourd'hui du journal de cette excursion tout ce qui peut servir à faire connaître un peuple qui possède de remarquables aptitudes, et qui se verra peut-être, d'un moment à l'autre, appelé à sortir de son obscurité et à jouer un rôle brillant dans l'empire turc, enfin réveillé de sa longue torpeur.

I.

Le nom que se donnent à eux-mêmes les Kurdes, et sous lequel ils sont connus dans toute l'Asie antérieure, se retrouve en persan dans l'adjectif *kourd*, *gourd* (fort, vaillant); *gourdân*, dans le *Shah-nameh*, la grande épopée nationale de la Perse, désigne les héros (1). Les Kurdes ont donc fait comme les Francs, comme les Germains, comme tant d'autres peuples : le nom qu'ils ont pris n'est autre chose qu'une épithète louangeuse, naïve expression de leur confiance en leur énergie et leur courage, espèce de défi à l'adresse des voisins, des ennemis. Le *Shah-nameh* ou Livre des rois, de Firdousi, explique à sa manière l'origine des Kurdes; il la reporte au temps de Zohak, ce monarque légendaire qui, dans la tradition persane, succède au glorieux Djemschid, et règne après lui, pendant mille ans, sur l'Iran, que désole sa cruauté. Ce Zohak était un méchant roi, allié d'Iblis ou du diable; de chacune de ses épaules sortait la tête d'un serpent noir, et chaque jour on servait une cervelle d'homme à chacun de ces serpens. On amenait donc tous les matins aux cuisiniers de Zohak deux jeunes gens qu'ils tuaient et qu'ils accommodaient de leur mieux. A un certain moment, les cuisiniers de Zohak se trouvent être deux hommes pieux et bons, dont

(1) L'étymologie du mot *kourd* n'est pas bien certaine; peut-être pourrait-on y chercher la racine *kar*, agir, qui se trouve dans le zend, l'ancienne langue de la Perse, comme dans le sanscrit, et que l'on reconnaît dans le grec $\kappa\rho\alpha\iota\upsilon\upsilon\varsigma$, dans le latin *cr-eare*.

Vegotina têtîniyên Kurdên Haymanayê Ji *La Grande Encyclopédie*, 1885-1992

Afyon Karahîsar. Hêna li ser nexşe û xerîteyên nû yê Tirkîyê heye. Ew li başûra Enqerê dikeve. (Li rêwîtiya Perrot li Haymanayê binêr an li vê xarîteya Anadolê ya di sala 1918an de hatiye çêkirin.)

Anadol, 1919. Paul Jeancard, *L'Anatolie*.

Anadol. An jî Asya Biçûk. Anadol, ji *Anatolê*, gotinek yûnanî bi angoya *rojhilat*, ango rojhilata Konstantînoplê. Navê Anadolê anuha li hemû beşê asyayî yê Tirkiyê dibe û Ermenistan û Kurdistan jî dikevin ber vî navî.

Ev in her heft rêwîtiyên Perrot û şandeya fransî li Asya Biçûk:

A- ji Pandermoyê ta Beyçikê.

B- ji Beyçikê ta Kûtahya û Altuntacê

C- ji Kûtahyayê ta Sîvrihîsar û Koyunaglayê

D- ji Koyunaglayê ta Îzmitê

E- ji Ereklîyê ta Beybazar û Ayaşê

F- li Haymanayê (Perrot bêyî şandeya fransî ye) û ji Angorayê ta Esengazîliyê

G- ji Esengazîliyê ta Yozgat, Çûrûm, Amasya û Zileh, qada şerê Zelayê.

Anabasis. Ev kitêb dastana rêwîtiya dirêj û dijwar ya 15 hezar leşkerên ku bi Kûroşê Ciwan, Kûroşê Siyem re diçin Farsê ye. 10 hezarên mayî li ser rêya vegeerê winda dibin. Ksênofon bi kitikit li ser bûyerên mezin yên vê meşa dirêj dinivîse. Ew dibêje çawa leşker ji Yûnanistanê derdikevin, qumistan û biyabana Sûriya kevn derbas dikin. Di vê kitêbê de behsa gelek tiştan dibe: behsa Babîlonê, cenga Kunaksa, mirina Kûroş di sala 401 B.-Î., kemînên Tîsafernê, bêhêviya leşkerên bêxwedî ên bipereyan (mizdûrî), derbasbûna wan di berfa Ermenistanê de, di nav çiyayên Kardûkan re, êş û

dijwariyên bêhejmar û her wekî din.

Ancyre, Angûrî, Angora. (navên kevn yê Enqereya îroyî), serbajarê Galatîyaya kevn. Ensîklopediya bi navê *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des Arts et des Métiers* ya salên 1751-1780, navê *Angûrî* li bajêr dike.

Auvergnats. Kesên ku li navçeya Auvergne'yê (li Fransayê) dijîn. Ev navçe li navenda Fransayê ye.

Babîlon. Li têbîniya li ser Nînewayê biner.

Diyarbakir. Bajarekî Tirkiya Asyayî, serbajarê wilayeta Diyarbakirê, ya Kurdistana Tirkîyê, li ser rexê rastê yê Dicleyê. Ew 626 metran ji sewiya deryayê bilindtir e. Nifusa wê, nêzîkî 40 hezar kesî. Bajar li ser kaşên tehteke bazaltî ava ye. Baxên mezin li kêleka çem hene. Îçkale li jora tehtë ye. Banên rast ên xaniyan wek pelikan li dûv hev tên. Kevirên reş ên xaniyan kirasekî şûm û şînê li wan dipêçîne. Dîwarên derdora kelehê 8 kîlometran dirêj in, her 72 birc xwe li bajêr dipêçin. Çar deriyên serekîn. 16 camî, 7-8 kelîse, hemamên giştî (umûmî), bazarên xweşik û karwansera. Hejmara rastîn ya xelkên bajêr ne diyar e. Ew pêşî ji Kurd û Ermenan ne, paşê ji Tirk, Kaldanî an Nestorî, ji Bulxariyên penaber tê. Li Diyarbakirê patriyarşekî Kaldanî û Yakobî, isqufekî yûnanî hene.

Dîroka Diyarbakirê. Navê kevn: Amîda. Ta îro jî Tirk jê re dibêjin Kara Amîd, ango Amîda Reş.

Konstantîn di 340î de Piştî-Îsa bajêr bi dîwarên derdorê asê dike. Di sala 359an de, Şapûrê fars bajêr dagîr dike. Justinien careke din bajêr distîne û dîwarên wî

bilindtir dike. Fars dîsa dibin xwediyê bajêr. Du 640î de Ereba bajêr dagîr dikan û eşîra Bekir navê xwe lê dike. Di 958and Bîzansiyan carek din dibin fermanदारên bajêr. Ji 1001ê ta 1085an, ango 84 salan Diyarbekir dikeve destê mîrên Kurdên selaleta merwaniyan. Orkokê Tirkmen Kurdan dixîne û cihgirên wî, ango daketiyên wî femandariyê li Diyarbekirê ji 1085an ta 1408an dikan. Di 1394an de, Têmûrleng bajêr talan dike. Di 1502an de şah Ismayîl zora Tirkmenan dibe û şûna wan digire. Lê ji 1515an de, sultan Selîmê Yekem Diyarbekirê bi kotek jê distîne û ji wê salê de ew di destê Osmanîyan de ye.

Wilayeta Diyarbekirê li dora 100 hazar kîlometrên çarçî û bi 650 hezar nifûsî ye. Ew li ser Mezopotamiya bakur ya kevn e û ji çar sinceqan e: Diyarbekir, Mardîn, Sêrt û Malatiya.

Ebdulqadirê Cezayirî. Ebdulqadir Muhyedîn, serokê navdar yê Ereben Cezayirê li Guetna, li wîlayeta Oranê, di sala 1807an de tê dunyayê. Gava Fransî Cezayirê di sala 1830an de dagîr dikan, mîr Ebdulqadir Ereban li dora xwe dicivîne û bi navê islamê dest bi şerekî dijwar dike. Gava hemû rê li ber wî teng dibin û dawî tên girtin, ew neçar dibe di sala 1847an de xwe bide destê dijminên xwe. Fransî wî dişînin zindana Toulone'ê, Pau'ê, Amboise'ê li Fransayê. Paşê desthilata fransî destûra wî dide da ku ew di 1852an biçê Bûrsayê. Piştî ku zelzele vî bajarî di 1855an de wêran dike, Ebdulqadirê Cezayirî diçe li Şamê bi cîh dibe. Gava kuştina mesîhiyan bi destê musulmanan di 1860î de dest pê dike, Mîrê

Cezayirî mesîhiyan ji çavSORIYA kuşdarên wan diparêze û ji ber vê fêlçakiya wî, Fransa nîşana şerefê bi wî ve dike. Ebdulqadirê Cezayirî li ser urfanê dusê kitêban dinivîse û bêyî ku vegere welatê xwe, li Şamê di sala 1883an de dimire.

Ekbatan. Navê pêşîn *Hangmatan*, dibe *Ekbatan*. Navê bajar yê kevn ji gotinek farsiya kevn hatiye: *Hagmatana*, ango Cihê civînê, cîgeha hevdtinê. Bi yûnanî *Agbatana*, bi latînî *Ecbatana*. Navê wê yê nû *Hamadan* e.

Hagmatana paytextê Împaratoriya Medan bû. Daya-ukku, an dahayuka (bi medî), Déjocès (bi fransiya ku ji yûnanî hatiye) bajarê Hagmatana li ser kaşekî ne dûrî çiyayê Elvendê, Orontes'a kevnare dûrî perava Dicleyê ava kiriye. Wî li jora jor qesra şahî û perestgeha Royê ava kir. Heft dîwaran bi rengên cihê derdora bajêr digirtin. Heredot rengên wan ji yê dîwarê jêr ta yê herî bilind dibêje: Reş, spî, sorê qirmizî, şîn, pirtiqalî, zîvînî, zêrînî. Xaniyên vî bajarê gelekî dewlemend ji textên darên sedir û serwiyê bûn, serê stûnan bi zêr û zîv pêçayî bûn. Di nivîsên babîlonî de, mirov têdigihêje ku Hagmatana kevn serbajarê Astyag bû. Gava Împaratoriya Farsan şûna ya Medan digire, şahên Farsê ev bajar ji xwe re kirin havîngeh. Iskenderê Mezin perçeyek ji gencyên kombûyî ên Hagmatanê di sala 331an de B.-Î. bir. Bajarê îrroj li ser kaviên kevn ava bûye. (Li Med biner)

Fars. Navê ku Yûnanan li Îranê û li Îraniyên navçeya bingehîn ya Îraniyan di demên kevn de kirine. Bi yûnanî

Parsa, Persîd, Fars. Di sala 1935an de, Îranî li navê xwe ye kevn, ango Îran, vedigerin û ew navê *Fars* ku biyaniyan li wan û li welatê wan kiribûn davêjên.

Gordium, Gordion. Pline'ê dîroknas di vî bajarê kevn de serbajarê Frîgiyan dibîne. Ritter, Forbiger û Kiepert gotina xwe dikin yek û dibêjin ku Gordion û Juliopolis yek bajar in. Ev bajar çend saet bi peya li başûra Nalihan dikeve. Li karta Asya Biçûk, li başûra Enqera kevn biner.

Guillaume. Arkîtekt, (mîmar) e, alîkariya Perrot dike. Perrot ê wî bişîne *Keleha Gawiran* da ku ew neqşê herdu şervanên li ser zinêr çêbike. Perrot ê paşê wê neqşê di *Exploration archéologique* de biweşîne.

Halys. Navê nû *Kizil Irmakê*. Bi kurdî Çemê Sor. Ev nav li vî çemî bûye ji ber ku rengê ava wî, ji ber axa ku ew di nav re dibuhure, bi ser sore ve diçe. Navê ku di belgeyên kevn de derbas dibe, *Halys* e, ji gotina yûnanî ya maneya *xwê* dide. Ev navê hanê li çem bûye ji ber tama ava wî. Di havînan de, gava çem li ber zuhabûnê ye, ava wî tameke şor, wek tama suravkê dide. Perrot: *Histoire de l'Art de l'Antiquité* (Dîroka hunerê di kevnahiyê de) rûpel 581.

Di dema Heredot de, çemê Halysê dibû mîna tixûbekî xwezayî di navbera împaratoriya Medan û ya Lîdiyan de. Heredot vê yekê di nivîsên xwe de li ser Pteriyê û li ser selaletên Lîdiyan dibêje. Rûp. 598. (Bo çemê Halsyê, li Anadolâ kevnare biner).

Höyük û Boghaz Höyük. Di kitêba xwe de ya bi sernavê *Exploration archéologique*, Perrot bi dirêjayî behsa van herdu deveran dike û çend belgeyan diweşîne.

Jules Delbet. Doktor e, bi Perrot û Guillaume di şandeya fransî de ye. Perrot di vê gotara li ser Kurdên Haymanayê de zêde behsa van herdu hevalrêyên xwe nake çûnkî wî ew li Enqerê hiştine û tenê bi bedenparêzê xwe re hatiye Haymanayê. Di Bîranînên gerekê li Asya Biçûk de, ew bêtir li ser wan, nemaze li ser doktor Delbet diaxife. Bi saya doktor, Perrot bêtir dikare bikeve nava jiyana gelên Asya Biçûk û wan binase.

Heredot . Dîroknivîsê yûnanî Heredot li derdora 480yê B.-Î. ji dayik dibe û li derdora 425an dimire. Ew li Medistanê, Farsê, Asûriyeyê, Misra kevn, Yûnanistana mezin û li Atînayê digere.

Ew li Atînayê hevaltiya Perekles û Sofokles dike. Heredot neh kitêban dinivîse. Mirovê ku bixwaze Medistana kevn çêtir binase gerek li bîranînên gera Heredot vegere.

Kapadokya . *Di erdnasiya kevn de.* Bi yûnanî *Kappadosya*, bi farsî *Katpatuka*. Ew li Asya Biçûk navçeyeke fireh bû. Galatiya li bakûra wê bû, Ermenistan li rojavaya wê, Sûriye û Kîlîkiya li başûra wê, Lîkawniya li rojavaya wê bû. (...)

Di erdnasiya îroyî de : axa Kapadokya kevn îro di nav wilayetên Angorayê, Sîvasê, Kastamonuyê û perçeyekî Trabzonê de ye. (Li Anadola kevnare biner).

Kawas û Drogman. Di vê nivîsê de bi fransî *cawase*, di nivîsine din ên Perrot de *cawass*, ango bi du *s* an *e*. Kawas, cendirme û bedenparêz e. Di dema Împaratoriya Osmanî de û nemaze li Asya Biçûk, du mirov ji gerok û dîroknasên ewropayîyan re gelekî girîng bûn. Pêşî drogmanek, - ji gotina *tercuman*, - ango paçve, wergêrê devkî - û kawasek, ango qewasek, nîşanvanek, leşkerekî cendirme, bedenparêzek. Perrot dibêje ku di dema wî de li Konstantînoplê sê xezebên Xwedê hebûn: Weba, xanîşewitandin û paçvan. Peydakirina paçvanekî baş ji bo Ewropayîyan zehmetiyek mezin bû. Perrot di dawiya meha adara 1861 de ji Fransayê derdikeve û li Konstantînoplê hem li paçvanekî hem li bedenparêzekî digere.

”Eger gotin bê ser cendirmeyê ku gerek bide tengala me, karûbarên wî ji yên drogman (paçvan) kêmtir tevlihev û girîng in. Peydakirina wî hêsantir e, lê cardî jî ez biryara hilbijartina wî bi lez negirim çûnkî piştî rojê meşê, şîv û nivînên şeva me bi wefadarî û xuyê wî ve girêdayî ne. Helbet gerek ew Tirk be, lê Tirkekî ku bi Ewropayîyan re rabûbe û rûniştibe bêyî ku ew hînî tiştên wan ên naxweş bûbe, mirovekî dirust ku dev ji wefadariya xwezayî ya nijadê xwe bernedabe... Daxwaza min ew e ku ew bi me re be mîna misilmanekî rind û bi nan û xwê bi mezinê xwe re be û ew têra xwe geriyabe da ku edetê me, şeweyên me ên danûstandinê wî dûr nexînin. Ez çira xwe pêdixim û diçim li hemû deriyên dixim da ku kawas û drogmanê herî baş peyda bikim.” (rûpel 15-16)

Paşê, di eynî kitêbê de, Perrot ê berdewam bike: "Kawas bi eslê xwe ji Xarpûtê, ji Ermenistanê bû. Ew gelekî li Asyayê geriyabû û siwarekî yeman û westannenas bû. Gava me ew bi xwe girt du salên wî wek leşkerê cendirme li goyîniya tara Pêrayê (li Konstantînoplê) çêbûbûn.

Di wan herdu salan de, wî Ewropayî nas kiribûn û kêfa wî ji wan re hatibû." (Rûpel 236.) Ji *Souvenirs d'un voyage en Asie Mineure* (Bîranînên gerekê li Asya Bçîûk). - Parîs: weşanxaneyê Michel Lévy, 1864.

Ksênofon. Nivîskar û dîroknivîsê yûnanî di navbera 430-425î B.-Î. tê dunyayê û di 350î de li bajarê Korintos dimire. Ew şagirtê Sokrates e, li Asya Biçûk du salan dimîne. Gava Kûroşê Ciwan 15 hezar leşkerên mizdûr (bipereyan) di 401 B.-Î. berhev dike û vedigere Farsê, Ksênofon yek ji wan leşkeran e. Piştî mirina Kûroş, di 399an de, Ksênofon dide pêşiya wan leşkeran da ku her yek vegere welatê xwe. Ksênofon sê kitêban li ser jiyana leşkeran dinivîse: hunera siwariya hespsan, kitêba li ser Femandariyê û *Anabasisa* bi navûdeng.

Konstantînopl. Ango bajarê Konstantîn. Navê kevn yê Istambula îrroj.

Konya. Bajarek ji Tîrkiya Asyayê, serbajarê wîlayeta Konyayê. Ew 1.187 metre ji sewiya deryayê bilindtir e, di nava deşteke beyar de ye û hawîrdora wê çiya ne.

44. 000 şênî

39.000 musulman

3.000 Ermenên grêgorî

Konstantînopl. ji *La Grande Encyclopédie*.

1.500 Yûnanên ortodoks

150 Qiptî

Cadeyên fireh lê gemarî, xaniyên nizm ji kerpîçan. Navê ku berê bajar pê dihat nasîn Danaya bû, paşê ev nav bû Ikonium ji ber ku serê Gorgonekê li ser deriyekî ji deriyên bajêr neqîşandî bû. Li gor rêzika (tradîsyona) Yûnanan, Gorgon dêw û teba bûn, serê wan tev marên lihevbadayî bûn. Ew sê xweh bûn û yek ji yekê diwartir bû. Di Demên Navîn de, (Demên Navîn bi ketina Împaratoriya Romayê dest pê dikin û bi ketina bajarê Konstantînoplê ku di sala 1453an de dikeve destê

Osmaniyan teva dibin), Konya dibe serbajar û paytextê sultanên Selçûkiyan. Paşê ew ji 1306an de dibe paytextê Osmaniyan.

44 mizgeft, ji nav wan, Camiya Zêr, Camiya Aladîn û Sultan Selim, camiyên herî xweşik in di Anadolê de. Gora helbestvan û urfanê mezin Mewlana Celaleddîne Rûmî, damezrênerê terîqa navdar ya derwêşan lê ye.

44 medrese, medreseke ruşdî, medreseke idadî, 60 dibistanên ibtîdayî ên musulmanan. Dibistanên Ermenên ortodoks û Qoptiyan jî hene. Kelîseke katolîkî û hwd.

Kurd û Kurdistan . (Bi fransiya dema Perrot: Kourdes, Kourdistan; bi fransiya îrroj û ya gotara Perrot: Kurdes, Kurdistan.)

Ji demên pir kevnare ve, Kurd li van navçeyan dijîn. Ew di nav dijminên Asûriyan de bi navê Gardûyan tên nasîn, di belgeyên Farsê de bi navê *kurdaha*, Yûnan wek *Kardûk* û *Gordeyîyan* wan dinasin. Ew in dijminên herî dijwar ên Ksênofon û artêşa Deh Hezaran. Kurdan bi giştî tucarî serê xwe li ber qiraliyên mezin ên Îran û Mezopotamiyayê xwar nekirine. Ev çiyayiyên serkêş û rêbîr hergav di bin femandariya serokên xwe de serbixwe dijîyan. Di tevliheviya jihevketina Xelafeta Ebasiyan de, wan mîrekiyên xwe ava kirin. Mirekiyên Merwaniyan û Eyûbiyan dewranên mezin nas kirin. Selehedîn Kurdekî eyûbî bû. Ji sedsala şanzdehan de, ew di nav Farsê û Tirkîyê de parçekirî ne.

Navika çiyayên kurd ji du dendikan, ji du çînan pêk tê: Asîretan, şivanên şerûd ên di bin konên xwe de ji berê pez û dewarên xwe, ji talankirinan û ji leşkeriya bi kirê dijîn û Goranî, cotyarên dêmanî. Perçeyê pêşîn ji yê duyem biçûktir e lê ew yê ku femandariyê û li yê din zordariyê dike. Kurdê cotyarî, wek ku Rich dinivîse, mirovekî nerm, bi demûlêvên lihevhatî, piraniya caran gelekî nêzîkî Yûnanan e, porê serê wî reş an qemerê vekirî ye. Kurdê şervan ê bi çavên rengvekirî be, şîn an xakesterî, demûlêvên hişk, bi aniyek pir fireh, çavên biçûk di kortê nava ebrûyan de, awirên tûj. Rawlinson van cihêwaziyan bi şêweyekî mezinkirî nabîne: ji ber mercên dijwar ên hewayê, Kurdên çiyê ê şivan û dêmayî bin. Li Mezopotamiyayê, ew ê jiyana şivanî û koçeriyê hilbijêrin. Bi her awayî, diyar e ku herdu çîn, herdu dendik ên yek navikê ne. Tu cihêwaziyên demûlêvan weha mezin ên di navbera herdu beşan de tunene ku guman bikeve dilê mirovan ku Goran û Asîretan ji du nijadên cihêwaz in an jî ku Asîretan nijadê Goranan dagîr û bindest kirine. Guman û baweriyaya ku jin û mêrên kej di nav Kurdan de pir bin jî ne di cîhê xwe de ye. Doktor Solak li Farsê gelek Kurd bi demûlêvên germanî (cermanîk) dîtî. Chantre ji nav 158 Kurdan tenê 3 kejên bi rastî kej peyda kirine. Ew behsa Kurdan dike, dibêje ku ew kuloxgirover in, pozberanî an pozkêrî ne, bi çavên qehwerengiyê tarî ne, bi por û simbêlên reşeyê vekirî ne, bi tenên bilind û masulşidayî ne, bi dest û pêyên barîk in.

Bi şêweyekî gelemperî, tenê kalên wan bi rîh in. Kurd porê serê xwe ji kokê de dibirrin û tenê simbêlên xwe berdidin. Pir ji wan porê ser û rîha xwe reş an sor dikin, xizêmekê dixin bêvila jinan. Bandora tevlihevbûna xwîna wan û miletên din, nemaza xwîna Tirkan li wan bûye, lê wan demûlêvên xwe ên sereke parastine. Kincên wan ji şalekî spî û ji kirasekê li navtengê bi kemerê girêdayî û ji xaftanekî gewr an spî jê re Otarî tê gotin bi gerden qemçikkirî ne. Li ser van hemû kincan ew bi kêfxweşî qutikekî sor hildigrin. Ew ji cawên buha, xetxetî, bi rengên xurt, ji kolozên bilind hez dikin. Ew bi qeyametek çek û sîlah digerin: demançe, kêr, yataxan di kemerê wan de, tifing li ser piştê wan, rim û hwd. Xoyil, ango eşîrên wan gelekî pir in, giraniyan wan ya nesbî li gor dem û dewranan diguherin. Yên herî girîng eşîra Rewendizan e, bi seroketiya malbata Soranan. Ew di nabera Zapê Mezin û deryaçeya Urmiyê de dijîn. Hekarî li ser Zapê Mezin, li derdora Cûlemêrgê ne. Eşîra Baban li rojavaya eşîra Rewendizan li ser tuxûb in. Eşîra Xoşnavan li kêleka wan e. Eşîra Botan li rojavaya Dicleyê li bakûra Zapê mezin e. Eşîra Behdînan di navbera van û Mûsilê de ye û ew eşîra herî qedirgiran e ji ber ku Xwedê giravî ji daketiye Xelîfeyan e. Eşîra Caf li wilayetên Erdelan û Kermanshên Îranê ye. Ew gelekî mêt in lê nexwende ne. Eşîra Bebehan û Kermancan li kêleka eşîra Cafan in. Celalî li rojhilata Beyazîdê ne. Mukrî li başûra deryaçeya Urmiyê ne. Aşîtan di navbera Musil û Mêrdînê

(Mezopotamiya Jorîn) de ne. Gerek mirov Loran tev li eşîrên Kurdan bike, lê ev Lor beşek serbixwe ne û ew vê mervantiya bi Kurdan re davêjin. Ji bilî van eşîran, Kurd li Mazendaran, li Xorasanê, li Asya Biçûk, ta li Haymanayê (nêzîkî Angorayê) hene, Perrot li ser van Kurdên Haymanayê nivîsiye.

Kurd ji nijadê hindo-ewropayî, an arî ne. Ango ji malbata gelên ku bi zimanê hindo-ewropayî deng dikin, ew malbatek in. Zimanê wan ji gruba îranî ye, pir nêzîkî farsiya nûjen e, nemaze li rex Kurdên goranan. Wan ji Farsan wêjeya xwe û alîfbaya erebî wergirtine. Li herêmên tuxûbî, qeyametek gotinên tirkî, erebî, sûrî û her wekî din tev li zaravên wan bûne.

Sinc û xuyên Kurdan xweş diyar in: tu milletî wek wan karê çetayetiye wiqasî dûrûdirêj nedomandine. Talankirin di nêrîna serokên wan de çalakiyek birûmet e. Hebûna wan di navbera du an sê dewletan de karûbarên wan hêsan dike çûnkî ew xweş dizanin ku ew dikarin tuxûb derbas bikin bêyî ku kesek bikaribe qonaxeke dirêj bide pey wan. Ermen ji ber wan ketine qelaqê. Kurd hergav wan talan dikin, pez û dewarên wan, zarokên wan, jinên wan direvînin. Eger ne ji mecbûriyê be, Kurd kesekî nakujin. Ew bi bengîniyek mezin didin ser rêya heyf û tolrakirinê. Hest û nestên malbatî li bal wan xurt in. Ew rastgo, dilrast û comerd in. Jinên wan di rewşeke pir dijwar de dijîn, lê ew ji jinên tirk û fars azadtir in, bê serrûk û bê ebayê derdikevin, lê ew di bin karên pir de ji

hal dikevin. Ew deh an duwanzdehsalî mêr dikin, zewacên bi çend jinan (pirjinî, polîgamî) tenê li bal dewlemendên wan heye. Serokên wan xwedî rûmeta mezin in û nanê wan hergav li ber herkesî raxistî ye. Sazimanê siyasî bavayî (patriyarkal) û xweser û stemkar e. Ew serok ji ber zadeganiya xwe serbilind in û gelek caran mîna dîwaneke qiralî li dora xwe dicivînin. Karê çetayetiye nikare miletekî ku her roj pirtir dibe di nav van çiyayên asê de xwedî bike. Ji ber vê yekê jî, Kurd, bi qeflan, bi koçmalan tev pez û dewarên xwe diçin li welatên derdora xwe, konên xwe ên reşbizinî vedidin. Ew piçeke erd radikin û diçînin. Tenê Kurdên Goran ên li perava Dicleyê û deşta Farsê de bi berfirehî geniman diçînin û diçînin. Dewlemendiya Kurdên din bi pez û dewaran ve girêdayî ye. Ew ta Konstantînoplê diçin da ku wan bifiroşin. Ew her sal bêtirî hezar kelekê davên ser Dicle û Firatê. Eger ev kelekên ji çermên bihevdirûtî piştî bîst û pênc sedsalan, demûlêvên şênîyan û wê derdorê wek xwe mane, ol û baweriyên oldarî hatine guhertin. Bêguman, piraniya 400 hezar Qizilbaşîyan kêman zêde bazmanên ola mazdayî, wek 50 hezar yezîdî an şeytanperestan kurd in. Eger em hêna 200 hezar Nestoriyên di navbera golên Urmîyê û Wanê de, nêzîkî Cûlemêrg û çend mesîhiyên kildanî li dora El Kox (di navbera Cûlemêrg û Mûsilê de) awarte jî bikin, piraniya vî gelê Kurd musilman in. Lê erê ew musilmanên sunî û şafiyî ne, dîsa jî ruhê wan ji Tirkên sunî û ji Farsên şî

diçe. Ew hêna di nav xerafatên xwe ên kevn de dijîn. Tiştê ku ew ji îslamê dizanin tenê ew e ku di rojê de pênc caran ew çogên xwe berdin xwarê. Kurd ji mûzîk û govendê hez dikin, distirên û li bilûrê dixin. Navê dîlana wan ya neteweyî *çopî* ye. Ew di govendê de digerin, bedena xwe dihejînîn û bi hêz nigên xwe li ber dengê daholê li erdê didin.

Bîblyografiya:

RICH, *Narrative of a residence in Koordistan*; Londres, 1836, 2 vol. - FRASER, *Travels in Koordistan, Mezopotamia, etc.*, 1840, 2 vol. - RAWLINSON, *Notes on a march through the prov. of Luristan to Kermanchah*, dans *Journ. roy. Geogr. Soc.*, t. VIII. - RAWLINSON, au t. X, *Notes on a journey from Tabriz through Persian Kurdistan*. - ROEDIGER et POTT, *Kurdische Studien*, dans *Zeitschrift für kunde des Morgenlands*, t., III à VII. - LERCH, *Forschungen über die Kurden*: Saint-Pétersbourg, 1857-58, 2 vol. - Dr BLAU (consul à Trébizonde), article dans *Zeitschrift. der deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, 1858, t. XII; 1862, t. XVI. - SCHLAEFLI, *Beitraege zur Ethnographie Kurdistans*, dans *Mitt. de Petermann*, 1863. - TAYLOR (consul à Erzeroum), dans *Journ. of roy. geog. soc.*, t. XXXV et t. XXXVIII. - PERROT, *les Kurdes de l'Haïmaneh*, dans *Revue des Deux Mondes*, fév. 1865. - CLEMENT, *Excursion dans le Kurdistan*, dans *Globe (Journ. géogr.)*: Genève, 1866. - CHARMOY, *le Chéref-Nameh, fastes de la nation kurde* (trad. du persan et commenté); Saint-Pétersbourg, 1868. - CHANTRE, *Recueil de notices et récits kourdes*; Saint-

Pétersbourg, 1860. - CHANTRE, *Dictionnaire Kurde-français*, publié par Justi, 1879; Saint-Pétersbourg, 1879. - CHANTRE, *Exploration dans le Kurdistan et l'Arménie*, au Congrès des Soc. franc. de géogr. ; Lyon, 1881, pp. 209-217. - CHANTRE, *les Caractères ethniques des Anshariés et des Kurdes*, dans Bulletin Soc. anthrop. de Lyon, 1882, t. I. - PUCHSTEIN, *Reise in Kurdistan*, dans *Rapp. ac. sc. Berlin*, 1883.

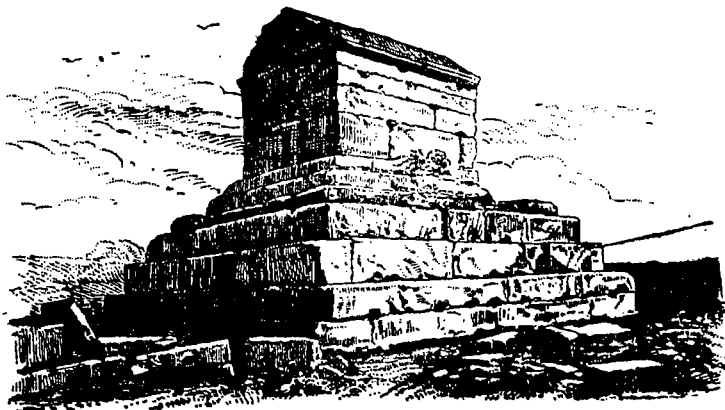
Kurd û Kurdistan berdewamî: Kurd. Miletêkî çiyayî ji Asya Biçûk nemaze li rojavaya Îranê biçih e. Ew di nava çiyayên perava navîn ya Dicle û Firatê de ye. Kurdistan ji wilayeta Loristana fars dest pê dike ta Xarpûtê (El-Ezîzê) diçe.

Kûroş. Bi fransî *Cyrus*, bi farsî *Kûroş* (ango *Rok, Xorşîd*), bi babilî *Kuraş*, bi ebrî *Kûreş*. Kûroşê Mezin, an Kûroşê Duyem di nav salên 556-530 B.-Î. femandariyê dike. Karîn û femandariya milêtên îranî ji Medan di dema wî de dikevin destê Farsan. Kalûbavên Kûroş şahên Anşanê (Elam an Şûşan) bûn, paytextê wan şûş bû. Li ser gora Kûroş, nivîsa mîxî ya herî kevn heye. "Adam, Kuruş, Xşayatiya, Haxamanîşiya": Ezim, kûroş, şah, haxamenî. Gotina *adam*, ango *ezim*, *ez*, di farsiya kevn û nû de nemaye lê ew hêna di zimanê kurdî de heye. Ji ber vê yekê jî, bi baweriya gelek zimanasan di demên kevnare de, ne dûr e ku kurdiya îroyî forma herî nûjen ji zimanê Medan be.

Ksênofon di *Anabasisa* xwe de behsa Kûroşê Ciwan, ango lawê Darayê Duyem dike. Ew di cenga Kûnaksa di 401ê B.-Î de tê kuştin.

Lîdiya. Kiraliyek kevnare li rojavaya Asya Biçûk bû, di perava Hermus (Gedizçay) û Menderesçayê de bû. Di dema îroyî de Sauşan û Izmîrê li ser Lîdiya kevn in. Navê *lîdî* navekî hinekî nû ye, di sedsala heftan de berî-Îsa dikeve şûna navê *Méonie*. Eslê Lîdiyan ne diyar e. Di sedsala heftan de navê wan xurt dibe. Heredot behsa wan û bazirganiya wan dike.

Lîkawnî. Navçeyeke ji Asya Biçûk ya kevnare. Di navbera Kapadokyayê li rojhilat, Silisiya û Îsorî li başûr, Pîsîdî û Frîgî li rojava, Galatiya li bakur. Ew deşteke beyar e, erdeke fireh bê dar, bê rûbar û bê kanî ye. Ava golên wê şor e. Dewlemendiya vê deşta rût ji pez û xwêya wê tê. Serbajarê wê Ikonium, ango Konya bû.

Gora Kûroşê Mezin. Ji *La Grande Encyclopédie*.

Cara peşîn behsa Lîkawnan di êrîşa Kûroşê law de tê kirin. Lîkawnan tucarî serê xwe ne ji Farsan re û ne ji Yûnanan re xwar kirine.

Navê wan tenê di dema Amyntas, qiralê wan yê herî mezin û navdar de derdikeve. Lîkawnan di vê serdemê de xurt dibin lê bi hatina xwe, Romayîyan erdê wan tev li yê Kapadokyayê dagîrdikin.

Reh û nijadê lîkawnan winda ye. Bajarên wan di demên kevn de bala gerok û dîroknivîsan nekişandiye. Lêkolînên li ser wan kêman in. (Li Anadola kevnare biner).

Malatiya. Bajarekî Tirkiya Asyayî e. Wilayeta Mamûret-el- Azîzê, 15 kîlometre ji Firê e û 140 kîlometre bakur û rojavaya Diyarbêkrê ye. Zemîna wê 650 metre bilindî sewiya deryayê ye. Nifûsa wê 30 hezar insan e. 16 hezar ji wan musulman in, 4.400 Kurd in, 2 hezar Ermenên gregorî û her wekî din in. Şandeya oldarên emerîkî û kapûsînên îtalyayî. Serbajarê şinceqekê. Deşta ku cemên Sultan-sû û Tikman-sû av didin bi baxên xweşik e. Ev bajar bajarê xox û mişmişên pir e û hwd. Rezên navdar. Jiyan li Malatiya kevn û bêxwedîmayî nabe. Hin bi hin mirovên wê berê xwe didin bajarê nêzîk Asbûsû.

Malatiya kevn serbajarê Kapadokya rojhilat bû. Ew ji dema Semrîamîs e lê belê Strabon guh lê nekir. Pêşî ew li ser rêya şahî û mezin ya Asûrî û Farsan, nêzîkî çemê Firatê sengerek bû. Trajan ew kir bajarekî mezin. Anastaz û Justinien ew xweşik û bi keleh û senger kirin. Piştî Tîtus, Melitêne, ango Malatiya bû cîgeha feyleqa *XII fulminata*.

Poleyeuktos lê işkence bûye. Gava Ermenistan bû du eyalet, Malatiya bû serbajarê perçeyê dudiyane. Di 577an de, Romayîyan di cengeke mezin de zora Kesrayê Yekem birin. Paşê ew ji destekî ket destekî: destê Ereban, Tirkan, Selçûkiyan, Moxolan, ew di 1396an de ket destê Beyazît, di 1401ê de destê Tîmorleng û di dawiya dawîn ket destê Sultan Selîmê Yekem.

Sinceqa Malatiya bi 216 hezar şênîyan e. 112 hezar musilman, 22 hezar Kurd, 15 hezar Ermenên gregorî, 770 Ermenên katolîk, 350 Ermenên protestant. Mesaheta wê 14 hezar kîlometreyên çarçik e û nivê wê çiya ye.

Mardîn. Mardîn 81 kîlometre ji Diyarbekirê dûr e, 50 kîlometre ji Dicleyê. Mardîn ciyê rûniştina desthilatên dînî ye. Ji 25 hezar şênîyên wê, 15 hezar misilman in, 4.300 Ermenên gregorî ne, 1.500 Ermenên katolîk in, 1.400 Ermenên protestant in. Şandeya oldarên emerîkî, kapûsînên îtalyayî, fransîskanên fransî. Patrîyarkiya yakûbiyên sûriyeyî, prefet apostolique latînî. Arşivêkên Ermenên gregorî, Ermenên katolîk, kildaniyên katolîk, sûriyên katolîk.

20 Camî, gelek kelîse û chapelles, Sînagogên Cihûyan, dibistanên portestant, katolîk û her wekî din. Dibistaneke ruşdiye.

Maynotên Morê'yê. Maynot çend eşîrên ji başûra Peloponêza yûnanî ne. Ew çiyayî ne û bi gelek tiştên xwe mîna Kurdan in. Maynot di 867an de bûne mesîhî.

Di sedsalên buhurî de, navê wan wek yê Kurdan bi rêbiriyê derketibû, lê gelekî jî behsa comerdî û mehrevaniya wan jî dibû.

Med, Medistan. Behsa *Amaday, Medan*, û *parswa* cara pêşîn bêguman di sala 835an de B.-Î. dibe. Salamansarê Yekem behsa *Amadayan* di navbera Zapê jêr û Diyalayê dike. Paşê Keyê asûrî Sargon êrîşan berdide ser wan û di 713an de B.-Î., ew navê mîrên med ên ku xeraçê didin împaratoriya asûrî dide.

Keyên Medan. Li gora Heredot yê ku çûbû Medistanê, sê keyên mezin di dîroka Medan de buhurîne. Frûrtêş, Keyaksare û Astyag.

Keyaksare (li dora 585an dimre), bi latîni *Cyaxares*, bi medî *Vak-Istirra* an *Vak-Istarra* (Hilgirên Riman) Navê medî di farsiya kevn de dibe *Uvakhastara* û ew li ser neqşên Bêhistûnê heye. Heredot dibêje ku ev key di nav keyên Medan de cengawerekî bêhempa bû. Gava bavê wî Frûrtêş di sala 635an de B.-Î. li serbajarê Asûriyan, Nînewa kevn dimire, lawê wî Keyaksare şûna wî digire û heyfa wî radike. Keyaksare pir jêr e, desthilatiya xwe ta 595ên B.-Î. berdewam dike. Ew û Nabopalasar, keyê Babîlonê yekîtiyekê di navbera xwe de çêdikin û bi hev re zora Asûriyan dibin û di 606an de bajarê Nînewayê berbat dikin.

Piştî wêrankirina serbajarê Asûriyan, împaratoriya Keyaksare digihêje ta tuxubê Halysê (îroroj Kırzıilirmak) û împaratoriya Lîdiyan. Şerekî dirêj di navbera wî û keyê Lîdiyayê li Asya Biçûk dest pê dike, ew tev dibe gava keyê

Lîdiyan keça xwe dide Astyag, lawê wî. Astyag: (585-550 B.-Î.) bi yûnanî *Astyagos*, navê medî *Istuveku* (Cengawerê mezin), bi farsiya kevn *Astiyuga* (şervanê bi rim). Ew keyê dawîn yê Medan e. Bi Kuroş re împaratoriya Medan ji destê Astyag dikeve destê Farsan. (Li Ekbatanê biner)

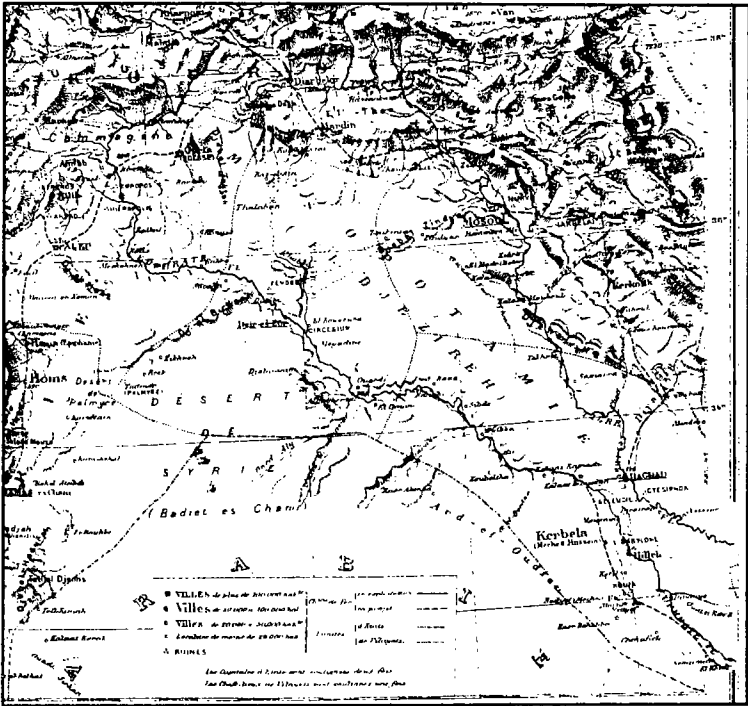
Zimanê Medan. Pêşî, bi alfabeya mîxî li ser gora Kûroş tenê rêzek, bêguman bi zimanê zend-avestî "Adam, Kuruş, Xşayatiya, haxamanişiya: ango, Ez, Kuroş, şah, Haxamenî."

"Kurdî, zimanê Kurdan, neviyên Kardûkên demên kevnare, nîvê wan li ser Împaratoriya Farsê ye, nîvê din li ser Împaratoriya Osmanî ye. Wan çend formên zimanê Zend ên ku li her deverê winda bûne hêna hefz kirine, wek nimûne, bernav "azem", ango "ez". Ev yek dihêle ku mirov bawer bike ku zimanê wan yê îroyî ji zimanê kevnare yê Medan dadikeve." "Bextyarî û Lor jî li başûr bi kurdî diaxifin. *La Grande Encyclopédie*. Beşê li ser Farsê.

Mezopotamiya. Ev navê hanê li navçeya asyayî ya navbera Dicle û Firatê bûye. Ji bo dîroknasên berê, sînorê Mezopotamiyayê li bakur li çiyayên Ermenistanê û li başûr li dîwarê Medistanê disekinî, ango li sînorê ku Babîloniyan ji bo xwe ji Medan biparêzin di navbera xwe û Medan de kişandibûn. Hin dîroknasên berê tuxûbê Mezopotamiyayê li başûr digihînin Xelîcê Farsî. Erebb ji Mezopotamiyayê re dibêjin El-Cezîreh û ew vî navî li perçeyê jorîn dikin. Gotina Mezopotamiya ne ji demeke dûr li vê navçeyê bûye. Eşkere ye ku Yûnanan di serdema Iskender de ew ji Ibriyan girtine.

Ibrî ji vê navçeyê re dibêjin Aram Nahrayîm, Sûriye herdu rûbaran, goşeya rojava ya deşta Mezopotamiyayî ya di navbera Firat û şaborasê (Xabûr) de. Paşê ev nav li hemû deşta ta Diclêyê bû.

Mezopotamiya di navbera Îran, Asya Biçûk, Sûriye, Ermenistan û Qafqasyayê ji destekî ketiye destekî û ji destgehek siyasî bûye destgehek din. Geh ew tev dewletên başûr mîna dewleta Kaldaniyan, Babîloniyan an jî tev li navendên bajarvanî û împaratoriyeş Asya Rojava dibû, geh jî ew di navbera dewletên li dora Deriya Spî û dewletên îranî dibû tuxûb. Dîroka Mezopotamiya serbixwe tune; ew di nav dîroka Asûriyeyê, Babîlonê, Farsê de ye. Piştî serdema asûrî û kaldanî, Mezopotamiya dibe perçeyek ji Împaratoriya Farsî. Paşê ya Selusiyan, paşê di navbera partan û Romayîyan de şer li ser çêdibe. Di dewrana Romayîyan de, Mezopotamiya bakur bixwe dibe du wilayet. Li Rojava, Osroène, dewleta Edesse (Ûrfa), ya ku ji 136an B.-Î. ta 217an P.Î. berdewam kir, ango ta wê roja ku selala wê ya sûrî cih da hukmê romayî. Li rojhilat, Mygdonie, bi serbajarê xwe Nisibis (Nisêbîn). Di 115an Trajan hemû Mezopotamiya û Babîloniya xist bin destê xwe û sê wilayet çêkirin ; Ermenistan, Asûriye û Mêsopotamiya, ev perçeyê dawîn digihaşt ta Xelîcê Farsî. Lê van cîhangîrî û pîroziyan pir dirêj nekirin. Adrien destê xwe ji wan kişand. Di dema qeyserên Marc-Aurèle û Lucius Verus, ji bo ku karîn û hebûna Romayê li Mezopotamiyayê berdewam bikin, Roma

Mezopotamiya. Ji *La Grande Encyclopédie*.

Mezopotamya ta Medistanê digire û çend kuçnişînên xwe (musta'mere, mustemleke): Carrhes li ser Chaboras (Xabûr) û li Sangara çêkirin. Qeyserê Romayê Septime Sévère du musta'merên din, Nisibis û Rhesaena ava dike.

Di 363an de, Jovien dîsa nivê deştê ji Farsan re dihêle. Tenê du eyaletên romayî ji nav hemû eyaletan dimînin: Osroène, li başûra wê Chaboras û Mezopotamiya (bi nahiya xwe Amida) ya ku digihaşt ta Darêya sengerkirî.

Paşê Mezopotamiya dikeve destê Xelafetê. Perçekirina kevn: perçeyê rojavaya Xabûrê ta Firatê û perçeyê rojhilat di bin du navên nû de berdewan in: Diyar Modar û Diyar Rabiha. Gelek qiralîçe çend demên kin an dirêj didin dû hev. Di van demên dawîn de, ew ji sala 1517an û vir de di destê Tirkên osmanî de ye. Perçeyê herî mezin biyaban e, êrîşên Tirk û Kurdan ew ji mirovan rût kirine. Ew di nav wilayetên Diyarbekirê, Mûsilê, Baxdayê, Helebê û eyaleta Zorê de ye. Piraniya kesên lê dimînim Erebên musulman in û ji nav wan bi taybetî eşîra Şemerên ku şûna eşîra kevnare ya Teyan girtine. Ligel Tirkan, sûriyeyî, Ermen û millet û dînên din jî hene. Li Şingalê, nemaze Yezîdî hene.

Nîkomeî. Serbajarê bajarvaniya Bîtyniya kevnare, Izmîta îroyî, li ser deriya Marmarayê. Nîkomeidiyê Yekem ew ava kiriye.

Nînewa. *Ninua* an *Nîna* bi asûrî. Bi ibrî, *Nineveh*; bi erebî *Nînewa*; bi fransî di nivîsa Perrot de *Ninive*.

Ev bajar demekê ji deman paytextê Împaratoriya Asûriyan bû. Ew li ser kêleka rastê ya rûbarê Dicleyê bû, li rûbirûya Mûsila îroyî.

Di Tewratê de, di beşê Tekwînê de, behsa vî bajarî dibe. Asûr, lawê Sem ji Kaldanê derket, ji welatê Sunnar (Sumer) dûrket û sê bajar ava kirin. Yek ji wan Kaleş bû. Nemrûd (li ser rûbarê Dicleyê û Zapê jorîn) li ser kaviîlên wê ava bûye. Bajarê dudiyar Nînewa bû û Resen bajarê sîsiyan bû (Kaviîlên Resenê li Selamiya îroyî ne). Bajarê

Nînewayê di demên dînastiya pêşîn ya Asûriyan de ciyekî duyemîn digire. Keyên peşîn bêtir li Kaleşê û li Elasar (Alya-Asûr)'ê bûn. Kavilên Alya-Asûr îroroj li Keleha Saargathê, li jêra Dicleyê, ne dûrî tuxûbên Kaldaniyan e. Li nivîsên ku li Kaleşê derketine, di wan de diyar dibe ku Nînewa yek ji serbajarên mezin ên Asûriyan bû. Bajar dibe paytextê Senaşerîb û Asarhador lê gava Sagor tê, ew Xorsabadê heldibijêre û serbajarê Asûriyan 20 kîlometran rojhilatî bakur dibe.

Gava di bin femandariya Keyaksarê medî û Nabopasarê babîlonî Med û Babîlonî xwe li dijî Asûriyan dikin yek, ew di 606an de berî-Îsa kevirekî li ser kevirekî li vî bajarê ava nahêlin û navê Nînewayê tê jibîrkin. Ksênofon behsa Nînewayê nake gava di nav kavilên wê re derbas dibe.

Osmanî, Osmanî. Împaratoriya Osmanî, bi tirkî Memalik-î Osmanyê an Dewlet-î Aliye. Navê Wezîrê mezin Sadr Azam bû û yê berpirsyarê dînî şêx-ul-Islam bû. Sadr Azam, şêx-ul-Islam û wezîrên dewletê, hemû bi hev re di bin sîwana Sultan an Padîşah de dibûn Bab-î Alî.

Savoyards. Kesên ku li navçeyaya Savoie'yê, li rojhilata başûra Fransayê, nêzîkî tuxûbê Îtalyayê, dijîn.

Skîtî. Skîtî xwe ji jor berdan ser Medistanê. Keyaksare, keyê Medan zora wan dibe. Di sala 607an de berî-Îsa, ew mezinên wan vedixwîne ser xwarin û vexwarinê û ew gişa dukuje.

Sûriye. Bi erebî Sôurya an Aş-şam, bi tirkî suriya, bi farsî Soristan). Di bin navê Sûriyê de bi taybetî tê nasîn perçeyê Tirkiya Asyayî yê ku ji di naberê Derya Spî de ye ji aliyê rojava, rûbara Firêt de û biyabana Sûriyeyê li rojhilat, Asya Biçûk li bakur û Felestîn li başûr.

Şahname. Ango kitêba şahana, dîroka keyana. Nêzîkî 60 hezar xanikan. Hemû dastanên efsûnî ên îrana kevn û bîranînen dîrokî ên serdema Sasaniyan. Firdewsî ew bi zimanekî epîk û helbestane nivîsiye. Wî bêtirî 35 salan li ser vê dastana Farsê kar kir lê kesekî pereyên mezin di kitêba wî neda. Firdewsiyê mezin di zivariyê de mir. Di berhema xwe de, Firdewsî gotinên erebî ji binê ve bi kar nayine, ew dixwaze spehîti û xurtiya zimanê farsî jî pêşkêş bike.

Şûşe. Bajarekî ji başûra Îrana nû. Di demên kevnare de, ew paytextê şahinşahiya Êlamê an şûşanê bû. Bajar nêzîkî çemê Karxê (navê nû) bû. Dara qesra Apadana lê ava kir. Qesir di dema Artakserksesê yekem de wêran bû, lê Artakserksesê Duyem qesreke li ser ya kevn ava kir. Arkeologê fransî Dieulafoy di kolanên arkeolojî de şûna kaxa nû û kevn derxist. Gelek perçeyên dîwarên ji qermîten rengareng ên Apadanayê li Parisê li mûzexaneyê Louvres'ê ne.

Tirkiya Asyayî. Ew ji navçe û dewletên ku Împaratoriya Osmanî girtine: Anatoliya an Asya Biçûk, Ermenistan û Kurdistana tirkî, Cezîreh (Mezopotamiya), Iraqa erebî, Sûriye û wilayetên Erebiyê tirkî. Ferehbûna van emlakana 1.800.000 kîlometrên çarçik e û

şênîyên wan 15.000.000 in.

Li Tirkîya Asyayî ev wilayet û mutesarifat hene:

- **Asya Biçuk** (503.608 Km2, 19.239.900 şênî):

Wilayeta Komgiravê (7.108 Km2 325.900 şênî); mutesarifata. Izmitê (11.200 km2, 222.800 şênî); mutesarifata Bigha (6.800 km2, 129.400 şênî); wilayeta Bûrsayê (73.800 km2, 1.626.900 şênî); wilayeta Izmîrê (54.000 km2, 1.396.500 şênî); wilayeta Konyayê (102.800 km2, 1.088.000 şênî); wilayeta Adanayê (37.200 km2, 403.400 şênî); wilayeta Angorayê (67.500 km2, 892.900 şênî); wilayeta Kastamuniyê (49.700 km2, 1.018.900 şênî); wilayeta Sîvasê (62.800 km2, 1.086.500 şênî); wilayeta Trabzonê (30.700 km2, 1.047.700 şênî);

- **Ermenistan** (187.800 km2, 2.472.400 şênî): wilayeta Erzerûmê (51.000 km2, 597.000 şênî); wilayeta Mamures-ul- Azîzê (34.300 km2, 575.300 şênî); wilayeta Bitlîsê (26.800 km2, 398.600 şênî); wilayeta Diyarbekirê (35.500 km2, 471.500 şênî.); wilayeta Wanê (40.200 km2, 430.000 şênî);

- **Sûriye û Mezopotamiya** (543.300 km2, 4.667.900 şênî): wilayeta Helebê (78.600 km2, 995.800 şênî); wilayeta Beyrûtê (30.500 km2, 533.600 şênî); mutesarifata Libnanê (6.500 km2, 399.500 şênî); mutesarifata Qudsê (21.300 km2, 333.000 şênî); wilayeta Sûriyeyê (61.700 km2, 955.700 şênî); mutesarifata Zorê (85.100 km2, 100.000 şênî); wilayeta Baxdayê (141.200 km2, 850.000 şênî); wilayeta Mûsilê (75.700 km2, 300.300

şênî); wilayeta Basrayê (42.700 km2, 200.000 şênî);

- **Erebistan** (450.000 km2, 1.050.000 şênî): wilayeta necedê (250.000 km2, 300.000 şênî); wilayeta Yemenê (200.000 km2, 750.000 şênî).

Bajarên serekîn ên Tirkîya Asyayê ev in: Izmîr (200.000 şênî); Dimeşq (154.000 şênî); Bexda (145.000 şênî.); Heleb (127. 149 şênî); Beyrût (120.000 şênî); Bûrsa (76.303 şênî); Kayserî (72.000 şênî.); Kerbela (65.000 şênî); Mûsil (61.000 şênî.); Meke (60.000 şênî); Homs (60.000 şênî.); Urfa (55.000 şênî); Maraş (52.000 şênî); Adana (45.000 şênî); Hama (45.000 şênî); Konya (44.000 şênî); Ayntab (43.150 şênî); Sîvas (43.122 şênî); Quds (41.335 şênî); Erzerûm (38.900 şênî); Bitlîs (38.886 şênî); Aydin (36.250 şênî); Manîsa (35.000 şênî); Trabzon (35.000 şênî); Diyarbekir (34.000 şênî); Wan (30.000 şênî); Angora (Ankara) (29.000 şênî); bajarê Trablûsê (trîpoliyê) (30.110 şênî).

Tûranî. Îraniyên dema arsasîdan û Sasaniyan ev gotina "tûranî" bi kar anîn. Wan ev nav li hemû gelên derdora şahiya xwe dikirin û piraniya wan gelan Tirk û Tirkmen bûn. Îraniyan hergav şerê tûraniyan kîrine, nemaze yê rojhilatê. Şahname li ser mezinkirina Îraniyan û biçûkirina tûraniyan ava bûye. Navê tûranî jî Tûr, navê lawê Ferîdon hatiye. Derdora Farsan hemû ketibû destê Tûr.

Wan. Bajar. Bajarekî Tirkîya Asyayî. Serbajare wilayeta Wanê. Li kêlaka başûr-rojhilata golê. Zemîna

bajêr 1730 metre di ser sewiya deryayê re ye. Bajarê bi dîwarên bilind li jêra zinarekî ser niçik ava bûyê, keleh li jor e. Li Wanê erd gelek caran diheje. Nifûsa bajêr 30.000. Ji nav wan 16 hezar musulmanên tirk û kurd in, 13.500 Mesîhî ne, 500 Îsrayîlî ne.

Camîya Sînan, Xosrow paşa, Ûlû-camî. Kelîseyên Ermenan, Sûrp-înşan, Diramayir, Sûrp-Sahak. Şandeyên domînikanên fransî, şandeyên protestantên emerîkayî. Bîreke qîrê di tehtê de kolayî ye. Nivîsên mîxî li ser tehta kelehê neqîşandî, bi zimanê wanî, an ermenî hene. Nivîsên bi sêzimanî yên Darayê Yekem, cara pêşîn Schultz ew kopî kiribûn berî kuştina wî, paşê Deyrolle ew estampe kirine û Hinks, Stanislas Guyar û Sayce lêkolîn li ser wan çêkirine.

Efsane avakirina kelehê dispêre Samîramîs. Vahê, bavê keyê Ermenistanê, hemzemanê Iskender ê ew ava kiribe. Ji 908 piştî-Îsa ta 1022an, ew serbajarê kiraliya Erzurûnîks bû.

Xabûr. Navê kevn, şabûras, çemeke di Mezopotamiyayê re derbas dibe û ava wî tev li Firatê dibe. Ksênofon behsa vî çemî dike û navê Arases lê dike. Ji 156an piştî-Îsa ve, qiraxên Xêbûr di navbera Împaratoriya Romayî û Mezopotamiyayê de dibin mîna tuxûbekî.

Xarpût an Mamuret-el Azîzê. Bajarekî Tirkiya Asyayî. 95 Kîlometre ji Diyarbekirê dûr e, 1, 450 metre di ser sewiya deryayê re ye, li qiraxa çepê ya Mûradçay (şaxê rojhilat yê Firatê) ye. Ji nav 20.000 şênîyên Xarpûtê, 12

hezar musilman in. Axa wê bi xêr û ber û mêweyên pir e.
Xarpût bi çêkirina berr û xalîçeyên xwe navdar e. (Di vê
gotarê de, Perrot dibêje ku kawasê wî ji Xarpûtê ye.)

Ravekirina çend peyvên wergera kurdî

Aman: firax.

Ango: mane, maneya tiştan.

Axund: bi angoya suxte, suxte, mîsyoner.

Bermaye: daketiyê, kesê an tiştê ku ji reha kesekî an tişteki dadikeve.

Best: daxwaz, niyaz.

Bijî: bijiyê hespan, mûyên si ser û hustuwê wan.

Biyaban: sehra, qûmistan.

Biyani: xerîb.

Erdnigarî: zemînnigarî, kartolojî, xerîteyên cîhanê.

Ço: dar, bi çoyan: bi daran, bi lêdanê.

Çort û çors: hişk, bejî.

Dêmanî: bi cihbûyîna li gundan piştî jiyana koçberiyê, gavek ber bi jiyana bajarvaniyê.

Gehînok: gav, merhele, hingav.

Goyînî: dîdevanî, nobedarî.

Îrroj: bi angoya dema nû, anuha.

Hespê sergelî: hespê li pêşiya hemû hespan.

Hingav: merhele, gehînok, gav.

Karîn: tewan, îmkan.

Kêran: beşt û tîrên bo avakirina xaniyan.

Kesayetî: şexsiyet.

Kirîdar: Mirovê ku tişteki dikire, muşterî, tacir, bazirgan.

Kitkit: Yek bi yek, tiştên hûrik, bi erebî "tefasîl".

Masûlk: muskil.

Mucesem: peykerê ku bi giştî ji kevirê xwe, ji zinarê xwe derneketiye, tenê derdora wî hatiye kolanê û ew hinekî bel e. Em vê gotinê li hember gotina fransî *bas-relief* datînin.

Namke: sênîkên xwarinê.

Narewa: neqanûnî.

Navgirtin: bi mebesta vegera terazû û aştîyê, ketina navbera du beş an du hêzên dijmayî.

Mirdiyaq: **mircaq:** tîrik û mirdiyaqên di zikê xaniyan de.

Patrome: darên patromekirî: darên qelemkirî, tehmandî.

Peyitandin: îsbatkirin.

Rade: qonax, mesafet.

Serdarî: fermandarî, desthilatî.

Serkêş: bi tirkî *asi*, angoy mirovê ku serê xwe bilind dike û fermanekê dişikîne.

Sîwan: bi angoya sitarê, bi erebî û tirkî *şemsiye*.

Şahkar: berhema herî navdar, herî baş.

Şande: "mission", şandeya fransî, angoy wefdê fransî, misyona fransî.

Taybetmendî: Xisûsiyet.

Teht: zinar.

Tîndar: bi tîn, pir germ, bişewat.

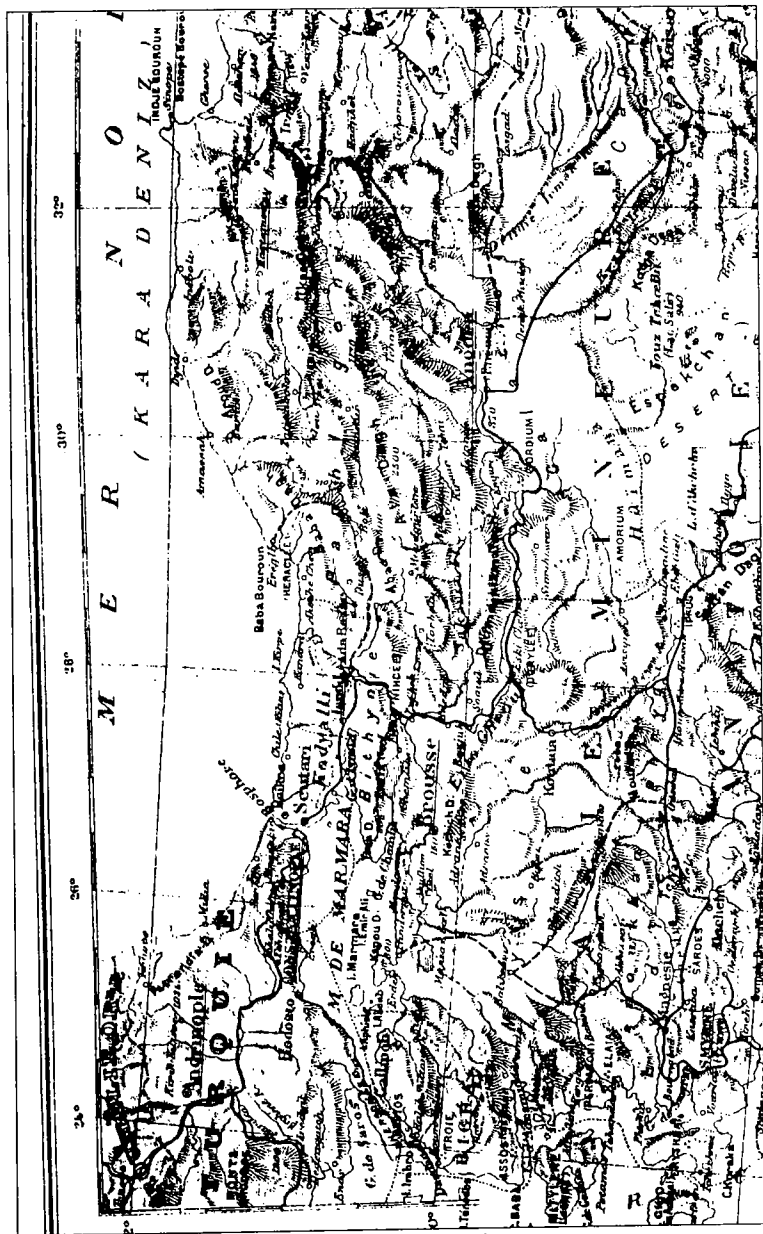
Tûlik: qaşikê daran.

Xerafat: baweriyên kevn û bêyî bingeheên aqilane.

Xwecihî: dêmanî, bi cîhbûyîn.

Xwezayî: tebiyî.

Zorm: wargeha konan.

Kitêbên Georges Perrot

Di van her sê berhemana de Perrot behsa gera xwe li Asya Biçûk û herdu mucememên *Keleha gawiran* dike:

Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie d'une partie de la Mysie de la Phrygie, de la Cappadoce et du Pont. Exécutée en 1861 et publiée sous les auspices du Ministère de l'Instruction publique par Georges Perrot. Ancien membre de l'École française d'Athènes, maître de conférences à l'école normale, Edmond Guillaume (architecte du gouvernement, ancien pensionnaire de l'Académie de France à Rome et Jules Delbet, docteur en médecine. Paris, librairie de Firmin-Didot Frères, 1872. 2 volumes in-fol dont 1 de planches.

(Vedîtînen Arkeolojî li Galatîyê, Bîtînê, beşek ji Mysîyê, Frîgîyê, Kapadokyayê û Pontê. Di sala 1981 û weşandî bi saya alîkariya Wezaretê Perwerdekirina Giştî. G. Perrot, E. Guillaume û J. Delbert. 2 cild, 391 rûpel, 80 belge, 7 pelikên rêwîtiyê. Paşê kitêb careke din li nik weşanxaneyê Frimin-Didot de di 1972an çap dibe). Em rûpelika li ser rêwîtiya li Haymanayê di vê kitêbê de çap dikin.

Souvenirs d'un Voyage en Asie Mineure par Georges Perrot. Paris, Michel Lévy frères. 1863.

(Bîranînen Rêwîtiyekê li Asya Biçûk. Paris, weşanxaneya Lévy frères, 1863.

- *Histoire de l'Art dans l'Antiquité. Égypte, Assyrie, Perse, Asie Mineure, Grèce, Etrurie, Rome.* 10 Tomes. - Georges Perrot et Charles Chipiez. Paris, Hachette, 1882-1914.

(Dîroka Hunerê di Kevnahiyê de). Misra kevn, Asûriye, Farsê, Asya Biçûk, Yûnanistan, Etruryê, Romayê. 10 cîld. - Georges Perrot û Charles Chapiez. - Parîs, weşanxaneyê Hachette'ê, 1882-1914. - Cîldê çaran li ser Yehûdistanê, Girava Sardênyayê, Sûriyeyê û Kapadokyayê ye. Her çar cîldên dawîn tenê li ser hunera Yûnanistana kevnare ne.

Perrot di sê govaran de gotarên xwe belav dîke: *La Revue des Deux Mondes* (Kovara Herdu Cîhanan), *La Revue de l'Instruction publique* (Kovara hînkirin û perwerdekirina giştî) û *La Revue Archéologique* (Kovara Arkeolojiyê).

Kitêb û wergerên Fawaz Husên

Siwarên Êşê. Kurteçîrok. Stockholm, weşanên Welat, 1993.

Biyani. (L'Étranger). - Albert Camus. Werger. - Stockholm, weşanên Nûdemê, 1995.

Mîrzayê Biçûk. - (Le Petit prince). Antoine de Saint-Exupéry. Werger. - Stockholm, weşanên Nûdemê, 1995.

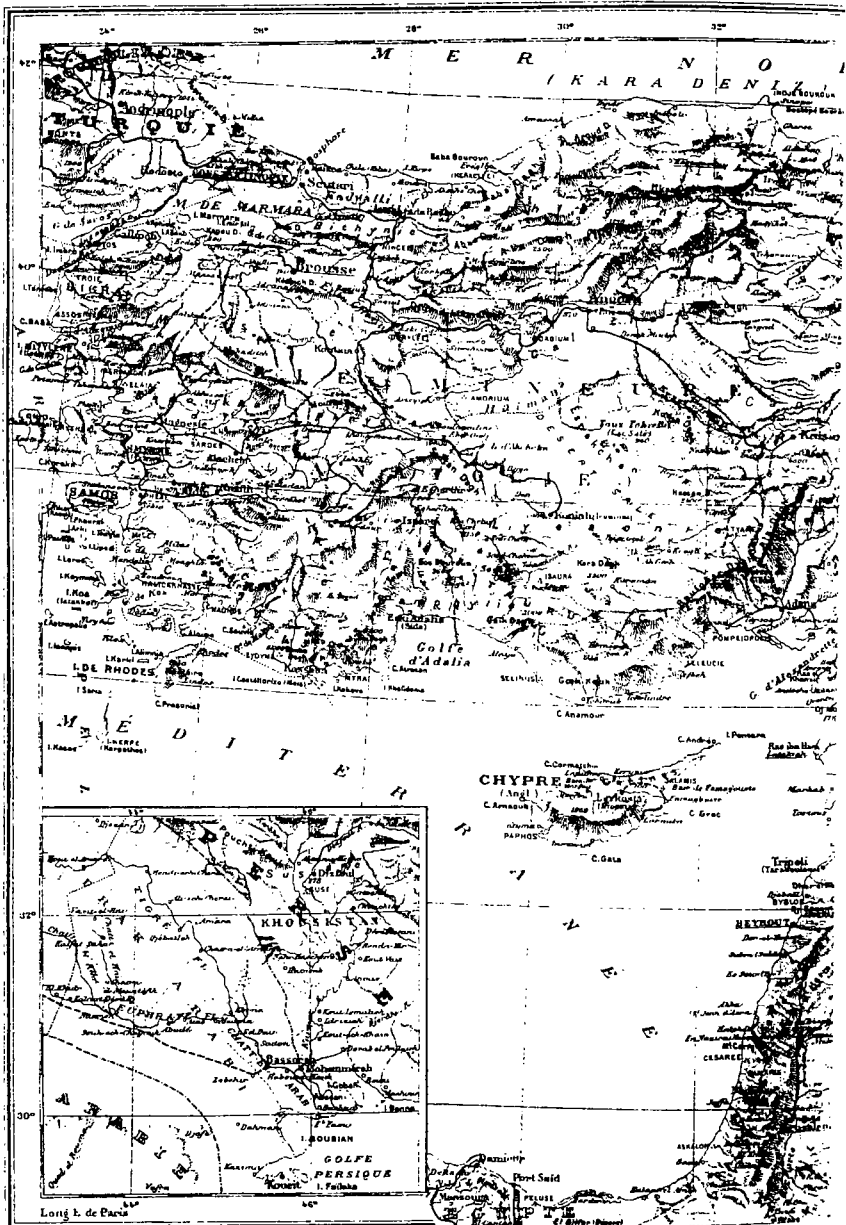
Le Fleuve (Çem). Bi fransî. Kurteçîrok. - Paris, weşanên Méréalê, 1997.

Dîroka Edebiyata fransî. Lêkolîn. - Stockholm, weşanên Apec'ê, 1998.

La Poursuite de l'ombre. Wergera fransî ya *Siya evînê*. Mehmed Uzun. - Paris, weşanên Phébusê, 1999.

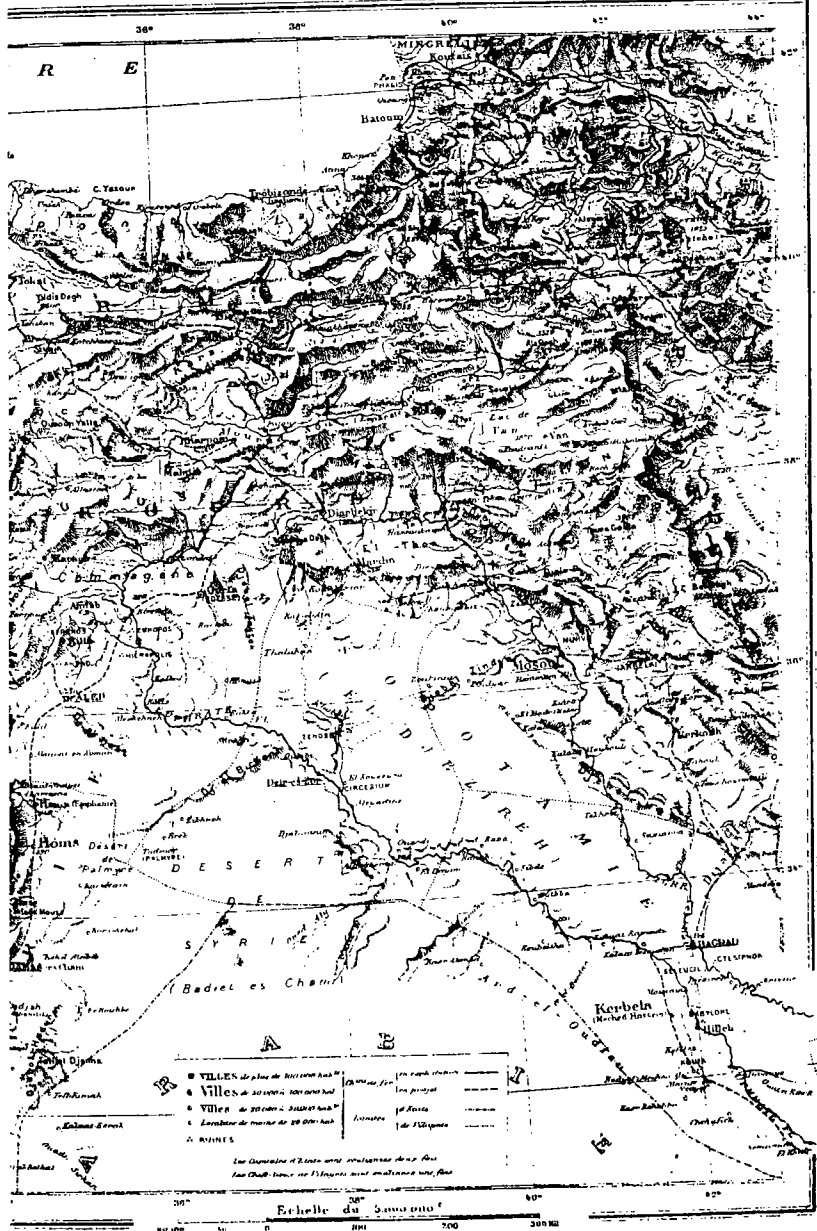
Kurdên Haymanayê. Wergera ji fransî "Les Kurdes de l'Haïmaneh" li gel têbîniyên ji *La Grande Encyclopédie*. - Georges Perrot, ji *La Revue des Deux Mondes*. - Paris, 1865. - Stockholm, weşanên Apec'ê, 2000.

Les chroniques boréales. Bi fransî. Çîrok (li ber derketinê). - Paris, weşanên L'Harmattan, 2000.

Source: *Atlas de la Grande Encyclopédie*, 1885.

ji *La Grande encyclopédie*, 1885.

...Gelê ku li vê navçeya di navbera Angorayê, Afyon Karahîsarê û Qonyayê de dijî, ji nijadekî ye ku bi giştî ji reh û regeza Tirkan cihêwaz e. Ew Kurd in, pismamên Farsan in û kalûbavên me ên dûr in. Bi taybetî ji bo çêkirina lêgerînekê li ser vî gelê kurd ku bi gelek awayên xwe balkêş û girîng e ku min biryar girt û min herdu hevalrêyên xwe Guillaum'ê avahîsaz û Jules Delbert'ê doktorê

şandeya fransî ya di bin serokatiya min de li Angorayê hiştin. Tenê, bi Tirkekî qenc û ciwanmêr re, Mehmed axayê ku ji pênc mehan ji min dûr neketibû ez deh-duwanzdeh rojan (di sala 1861ê de) li Haymanayê jiyam. Ez bi taybetî li gundên Kurdan geriyam. Îro (sala 1865an), ez ji defternameyên rêwîtiya xwe wan hemû agahiyên ku dikarin vî gelê kurd bidin nasîn derdixînim. Ev gelê hanê xwedî gelek taybetmendiyên giranbuha ye û gava ku di dawiya dawîn de ji xewa giran û dirêj rabe, belkî ew ê rojekê ji rojan ji vê tarîtiyê derkeve û ew ê bandoreke mezin di împaratoriya tirk de bilîze...

Georges Perrot

LES
KURDES DE L'HAIMANEH

Georges Perrot

ISBN: 91-89014-64-2

APEC